

РІДНА МОВА

НАУКОВО-ПОПУЛЯРНИЙ МІСЯЧНИК

АДРЕСА РЕДАКЦІЇ: WARSZAWA IV,
UL. STALOWA 25 m. 10, ТЕЛ. 10-24-05.
КОНТО ЧЕКОВЕ П. К. О. № 27110,
— РУКОПИСИ ДЛЯ ДРУКУ МУ-
СЯТЬ БУТИ НАПИСАНІ НА МА-
ШИНІ (АБО НАЙВИРАЗНИШЕ РУ-
КОЮ). — ЗМІНА АДРЕСИ 30 ГР.

ПРИСВЯЧЕНИЙ ВИВЧЕННЮ
УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР
Проф. д-р ІВАН ОГІЄНКО

ПЕРЕДПЛАТА В КРАЮ: НА РІК 6 ЗЛ.,
НА ПІВРОКУ 3 ЗЛ., НА ЧВЕРТЬ РОКУ
1-60 ЗЛ. ЗА ГРАНИЦЕЮ: В ЄВРОПІ
8 ЗЛ., ПОЗА ЄВРОПОЮ 2 ДОЛ. РІЧНО.
ДЛЯ ЧЕХІЇ, АВСТРІЇ Й МАДЯР ПЕРЕД-
ПЛАТА КРАЙОВА. — ЦІНА ПРИМІР-
НИКА 50 ГР., ЗА ГРАНИЦЕЮ 65 ГР.

РІК V.

ЖОВКВА. ЛИСТОПАД 1937 РОКУ

ЧИСЛО 11 (59).

Стилістично-синтаксичні нариси.

15. Гасити — тушити.

Життя літературної мови часто таке скомпліковане, що в нім належно орієнтуватися може тільки фаховий дослідувач. Особливо це треба сказати про словника літературної мови, та ще такої мови, як українська, що на її словниково-вий склад сильно впливали мови сусідні: польська та російська. Скажемо, якого слова краще вживати: *гасити* чи *тушити*? Для одних *гасити* полонізм (*gasić*), для других *тушити* русизм (*тушить*).

В подібних сумнівних випадках найбільш допомагає нам історія даного слова, — вона створює міцний ґрунт для правдивої орієнтації.

Слово *гасити* дуже добре знає ще з перших пам'яток старослов'янської мови. Так, уже в Остромировій Євангелії 1056 р. знаходимо: св'ятиниці наши оугасаютъ Мтв. 25. 8. У Збірникові царя Святослава 1073 р. на л. 55 маємо: Огнь не оугасаетъ. Пандекти Антіоха XI в.: погашаетъ. Слово про Закон і Благодать Іларіона: Законъ, яко вечерняга зари, погасе. Синайський Требник XI в.: въ огни не гасимѣмъ 636. І т. д., — можна навести багато прикладів із найдавніших пам'яток, а вони свідчать, що слово *гасити*: 1) дуже старе й 2) вдавнину було сильно поширене.

Не можна того сказати про слово *тушити*. Здається, це слово так само

дуже старе, але вдавнину знає менше. В книзі Есфири 7. 10 маємо: И гнѣвъ цркъ потухнѣ; але чи це старий переклад, не знаємо, бо це цитата з Біблії 1499 р., а це саме місце в Острівській Біблії 1581 р. читається вже так: И тогда цркъ оутѣхнѣмъ ѿ ѿрогнѣ. Пам'ятка XIV в. дав: Очеса ихъ яко свѣща потухлы.

Дальша доля слів *гасити* та *тушити* зістається та сама: *гасити* — слово дуже поширене й відоме всім слов'янським народам, пор. болг. *гасаја*, *изгасѣвам*, *гасение*, серб. *гасити*, чеське *hasiti*, *hasič* пожежник, польське *gasić*, російське *гасить*, *погасить*, українське *гасити*, *погасити*, *загасити*. Навпаки, давнє *тушити* зменшує свою територію й позістається від давнини тільки на сході слов'янства, в мовах російській та українській, а інші слов'янські мови або зовсім гублять це слово, або мають його з іншим значенням, пор. польське *tuszyć* — *otucha*.

В сучасній живій українській мові панує *гасити*, але й *тушити*, як залишок старовини, добре відоме. В Радомишльським повіті Київщини, де не було більших російських впливів, слово *тушити* звичайне: Потуши лампу, Огонь потух, Потушили пожар і т. ін. В Приказках Номиса знаходимо ч. 6854: Сніг горів, соломкою тушили, ч. 1117: Мовчанка гнів тушить. Словник Б. Грінченка подає слова: тушити, потушити, потухати, потух-

нути. Слово *тушити* знають словники: Уманця й Спілки, Іваницького, Правничий Академії Наук і т. ін.

Отже, як бачимо, слово *тушити* ні в якому разі не можна вважати за русизм, — це наше архаїчне слово, відоме в нас із найдавнішого часу.

Але в сучасній літературній мові шириться все більше слово *гасити*, а слово *тушити* потроху забувається, хоч із літературного вжитку не виходить. Пор. у „Кобзарі“ Т. Шевченка: Погас огонь 190, Огонь погас 278, Пожар погасили 182, Погасає каганець козачий 110, Погас місяць 61, Пожар не гасне 87, Горіло світло, погасало, погасло 78.

Академічний „Російсько-український словник“ 1928 р. т. III ст. 415 та малий Словник 1937 р. рос. „потушить“ перекладають формами тільки від *гасити*, а форм від *тушити* не згадують.

16. Параліч — параліж — параліза.

З формою чужих слів маємо багато найрізнішого клопоту, бо дуже часто ця форма збігається або з формою російською, або з формою польською. Скажемо, як треба писати: *параліч* (рос. паралич) чи *параліж* (польське *paraliż*)? У нас одні воліють йти за формою російською, другі — за польською. Як же бути нам у мові літературній?

Грецьке *παράλυσις* перейшло без зміни до мови латинської: *paralysis*, звідки повстало німецьке *paralyse*, а з нім. польське *paraliż*, *paraliżowany*. За часів Петра I до російської мови перейшло було це слово з мови польської живцем, здебільшого в польській формі, напр.: „паралижемъ умре“ (Словарь Смирнова, „Сборникъ отд. русск. яз. и слов. Акад. Наукъ“ т. 88 ст. 217).

Пізніш польське „параліж“ змінилося в мові російській на „параліч“, — з дуже темним ч на кінці. Звідки це ч? А. Преображенський („Этимологическій словарь русскаго языка“ 1914 р. т. II ст. 17) про це пише: „Не совсѣмъ ясно, откуда ч; если бы изъ лат. *paralysis* или изъ нѣм. *paralyse*, то было бы *парались (парализь). Вѣроятно, руссифицировано по образу словъ на *-ичъ*“. От

ця зросійщена форма здавна прийшла до мови української й традиційно панує в ній. Офіційні правописні словники Гр. Голоскевича 1930 р. та Ізюмова 1931 р. подають такі літературні форми: параліч, паралізований, паралізувати, паралітик, які й панують у літературній мові. Поміж інших слов'янських мов форма *параліч* відома ще в мові болгарській, куди вона прийшла з мови російської.

Польська форма *paraliż* так само відбігає від тієї, яку чекали б від гр. *παράλυσις* чи нім. *paralyse*; скажемо, зовсім однакове гр. *ἀνάλυσις*, нім. *Analyse* дали в польській мові *analiza*, тому чекали б в ній *paraliza*, як і творяться тут подібні слова. Здебільшого, польське *paraliż* нічим не ліпше за російське „паралич“.

Польська форма „параліж“ запанувала в Галичині, — тут вона звичайна, часто пишуть навіть спольська „параліжований“ і т. ін. Часом цю польську форму знаходимо й по словниках Великої України (див. Словники: Іваницького й Шумлянського, Правничої мови й ін.), але в мові літературній вона не знана й не вживана.

Останнього часу потроху починає ширитись третя форма, дуже цікава й правильніша за перші дві, — це форма *параліза*. Як грецьке *ἀνάλυσις* дає в нас *аналіза*, так і *παράλυσις* мусить дати *параліза* (або: аналіз, параліз чолов. роду). В мові болгарській віддавна дуже поширена форма „параліза“. Цікаво, що Правничий Словник 1926 р. Академії Наук російське „паралич“ перекладає *параліза*. Так само Словник чужомовних слів Бойкова — Ізюмова 1932 р. дає форми: *параліза*, *паралізація*.

Отже, у літературній мові, за академічними правописними словниками, завжди пишемо: параліч, паралізований, що мають у нашій мові вже не малу традицію. Польська форма *параліж* непослідовна й нічим не краща за російський *параліч*, а тому ми її не вживаємо. Нова форма *параліза*, не похожа ані на російську, ані на польську, могла б стати доброю оригінальною українською формою.

Іван Огієнко.

М. Максимович про український правопис.

Останнього дня грудня р. 1840-го написав відомий учений М. Максимович своє новорічне привітання Основ'яненкові, яким закінчив свій досить розсяглий лист-розвідку на теми українського правопису. Скоро мине 100 літ з того часу, а ось і до сьогодні ці міркування М. Максимовича не втратили свого інтересу та навіть придбали ще більше значення, якщо думати про історичне освітлення розвитку нашої мови та її правопису.

Допис М. Максимовича, як то він і сам зазначає, був викликаний Основ'яненковими закликами висловитися в справах українського правопису, що був, між іншим, і в п'ятій книзі „Маяка“. На цю статтю власне й відповів М. Максимович.¹

Він спирає свої твердження на традиційність грамоти українського народу, шукає доказів у письмі, яким були писані гетьманські універсали, писання духовних осіб, судові документи тощо та рішуче виступає проти свавільності сучасних йому письменників. На думку М. Максимовича правопис кожної мови, хоч і дуже підлягає впливам часовим, але в основі своїй має розвиватися згідно традицій старовинної письменності народу та мусить заховувати все те, що вже освячене звичним, віковим уживанням. Зокрема наш правопис має, крім заховання історичної традиції, дбати ще про внутрішні, етимологічні закони мови, з углядженням всіх її говірок від Карпатських гір до степу Задонського й берегів Кубані. Отже, — один правопис для всіх українців!

Після цих загальних вступних завваг Максимович переходить до розгляду окремих питань правопису. В першу чергу висловлює осудження *»еропудовому ы«*, яке українським словам *бачится, мило, ходили, гуляти* надавали несурзального й чужого виду: *бачыцця, мыло, ходылы, гуляты*. Наша давня Київська

Русь так не писала, твердить Максимович. Українці ніколи не „ерыжничали“ в такій мірі. Навпаки, встаровину частогусто замість *ы* писали *и*, бож висловлювали *ы* завжди м'яко, як і всі інші південні слов'яни. Натомість північнослов'янське *ы* з його твердим висловом проникає тільки в деякі області нашої мови та є надбане, наносне явище.

З тогочасних правописів Артемовського та Вагилевича, — Максимович більш прихилиється до цього останнього, а взагалі віддає багато уваги Котляревському, якого правопис „більш інших підходив до звичного й навіть належного правопису Малоросійського“. Недостачу останнього добачує тільки в неясности щодо букви *и*, коли її висловлювати м'яко (*i*), а коли „остро“ — *йи* (сучасне *і*).

Наслідуючи письмо XVIII. ст., Максимович приєднується до проєкту Основ'яненка зазначати особливим значком „остроту“, тобто м'якшення *и* в *i, і*. Таким значком мала бути риска з точкою або дужка. З цієї нагоди Максимович нагадує, як він уже 13 літ тому (1827) почав відзначати „остре *и*“ особливим значком, та тому, що в друкарні не знайшлося потрібної літери, фактор Н. Басалаєв запропонував користатися французькою літерою *и* з асцент circonflexe. Ось так випадково й об'явилося наше м'яке *и* в писаннях Максимовича в незвичній формі на французький лад (*й*). Назвав його Максимович „паврчатим“, та, гадаючи, що вже іншої форми для того не знайдеться, закликав і Основ'яненка прийняти його за своє й поширювати в своїх творах.

Обговорюючи інші особливості правопису, яким писав Основ'яненко, Максимович не погоджується з уживанням *й* замість *ѣ* у всіх випадках та замість *о* та інших голосних, які вимовляються як *і*.

Про староукраїнське *ѣ* Максимович оповідає так. Цю літеру наші предки пізнали з церковних книг, де вона зазначає той самий звук, що в „южнорускихъ и нѣкоторыхъ другихъ Словенъ“

¹ О правописаніи Малоросійскаго языка. Письмо къ Основьяненку. „Кіевлянина“ 1941 г. Київ. 1841, сс.: 153-180.

вимовляється як „остре и“ (тобто *i*), а в „Великоросіянь, Бѣлоруссовъ, Сербовъ“ — в тих само словах змінюється в „остре е“.

Українці дуже добре розпізнавали ці дві літери, та ніколи не вживали *ѣ* замість *e*, але натомість часто *ѣ* замінювали на *i*, чому й писали іноді одну замісто однієї. Вимовляли її завжди як *i* (во вѣки вѣковъ — во віки віків, або назви літер: віди, живіте, зліо, а не веди, живете, зелено...; тому й прізвища: Квѣтка, Палѣй, Гордѣенко, Забѣла, Свѣчка — Квітка, Палій, Гордієнко, Забіла, Свічка тощо).

Багато уваги присвячує М. Максимович і дуже поширеному вже в найдавніші часи серед українців звичаю вживати *ѣ* не тільки в багатьох церковнослов'янських словах згідно правопису цієї мови, але часто-густо й не відповідно до цього правопису, в словах, де вірно написати треба було *б i* (отже *й*). Ці випадки характерні ще й з іншого погляду. Вони доводять, як ідентично тоді розуміли *i* й *ѣ*. Так, часто писали чужі слова, як *унѣверсаль, Домѣнѣканѣ, компанѣя, лінѣя, баталѣя, конфѣрмація*. Виразно це в прізвищах, як *Савѣцкій, Ступнѣцкій, Гулянѣцкій, Рогозѣнскій* й т. ін. І ім'я російського князя Голіцина писали *Голѣцин*. З прадавніх часів чернігівці писали своє місто *Чернѣговъ*. Подібне й на закінченні слів при їх відміні: „*моѣ дѣти*“ читаємо в грамоті київського князя Мстислава Володимировича 1128 р., або в договорі Ігоровім „*мечѣ своѣ*“, або в грамотах Льва Даниловича „*вѣчннѣ, будучиѣ, нашѣ*“. Зустрічалось й „*Украѣна*“, а в універсалах гетьмана Самойловича (1672) „*зъ особливоѣ своѣ*“ та (1673) „*ректоровѣ, игуменовѣ*“. В пам'ятці Видубицького монастиря, де „*сѣчевѣ*“ або запорозькі козаки вписували свій рід для згадування в молитвах, читаємо: „*1752. Сентября 26. Родѣ Іоанна Гаркушѣ, козака куреня Тимошѣвского*“.

Ці та інші приклади, що їх наводить Максимович, дають йому підставу для висновку, що українці з давніх давен вживали *ѣ* для зазначення звука *i* та робили так залюбки. А тому він висло-

влювався за заховання *ѣ* в українським правопису при умові обмеження вживання *ѣ* за належними граматичними правилами.

Максимович наводить ще й інші літери, що вимовлялися як *i*, як то *о* (*мой, попѣ, пошовѣ, войско*), *у* (*за-мужѣ*) тощо. Він рахував за потрібне й їх заховати, як корінні голосівки, а щоб показати, що їх треба вимовляти як *i* (*i*), придумав ставити над ними „паврокъ“ (отже: *â, ê, î, î, ô, у*).¹ Йому здавалося, що від того читання стане зручніше, аніж від уживання фонетичного правопису, який вважав тяжким для вживання. Добачав він у своїй методі ще й ту вигоду, що українська мова наблизиться до інших слов'янських, чого не треба, мовляв, уникати.

Те, що поляки та чехи пишуть латинськими літерами та зазначають звук *i* тільки двома знаками: *i* та *u*, Максимович наводить, як „латинську азбучну скудоту“, що нам „не указъ, когда мы давно имѣемъ свою богатую, Словенскую азбуку, свои вѣковья привычки въ написані“...

Максимович полемізує з Павловським, який у своїй Граматиці пішов дорогою фонетичної методи.

Обговорюючи вживання літери *e*, Максимович стоїть на тій позиції, що прийнята й тепер: вимагає писання *e* й *e*. При цім посилається на „Дністрову Русалку“, в якій Вагилевич писав власне так. На цього ж автора посилається ще раз при міркуваннях щодо *ѣ*, яке завів Вагилевич для *v*, коли воно вимовляється як напівголосне. Погоджуючись в основі з Вагилевичем, Максимович вважає за потрібне обмежити цю новоту на випадки, коли у дійсно скорочується в вимові (наприклад: „*ѣже ѣ насѣ на Украинѣ наѣчилиѣ*“), але не так, як то в Вагилевича всюди, де має бути *v*. Не погоджується Максимович і на заміну *ы* на *и*, а *и* на *i* та на викинення *ъ*.

Українське письмо пішло не тією до-

¹ Букви, означення павромъ — *â, ê, î, î, ô, у*, таке букву *ѣ*, должно выговаривать, какъ острое *i* (*йи*); а буквы *и, i, ы* должно произносить мягко, а не такъ твердо, какъ Великорусское *ы*. Там само, ст. 172.

рогою, яку назначав М. Максимович, — фонетична підстава, всупереч запереченням, перемогла. Навпаки, штучні значки, що їх повидумував був Максимович, забуті. Однак не забуде їх наша наука, як не забуде й думок визначного вче-

ного, що мають і будуть мати певну цікавість історичну та являють не аби який матеріал для дослідників нашої мови.

Прага.

Петро Зленко.

Складня української мови.

II. Частини речення пояснювальні.

4. Прислівникове пояснення.

Ми вже бачили вище, що предмети мають найрізніші ознаки, — ми їх у реченні зазначаємо прикметниками й зevamo прикметниковим поясненням. Так само й дієслівна якість, — дія чи стан, — присудка може бути найрізніша: Голосно співав, Вчора поїхав і т. ін. Та частина речення, що пояснює дію чи стан присудка, звється прислівниковим поясненням. Як показує сама назва, прислівникове пояснення звичайно висловлюється прислівником („прислівник“ від давнього слова, що визначало дієслово; по-теперішньому це було б „придієслівник“).

Різні підмети виявляють свою діяльність через присудок не однаково, а тому ми звичайно вживаємо окремих прислівників, щоб виразніш окреслити підметову дію чи стан, висловлену дієсловом-присудком. Без прислівникових додатків речення примітивне й неясне, тому ми їх вживаємо дуже часто, коли бажавмо глибше вияснити дію чи стан присудка.

Таким чином маємо близьку функціональну подібність поміж прикметниковим поясненням чи атрибутом і поясненням прислівниковим: перше — окреслення йменника, а друге — окреслення дієслова, через що прислівникове пояснення можна б назвати атрибутом дієслова; відміна між ними та, що атрибут до йменника, цебто прикметник, змінюється, а атрибут до дієслова, цебто прислівник, незмінний. Через таку функціональну близькість пояснень прикметникового й прислівникового нерозставляли в науці проекти злити їх у один член речення, як то робив був, напр. Н. Баталин у своїм рос. Синтаксисі 1883 р., що зве прислівникове пояснення: „не-

согласуемое определѣние“. Але прислівникове пояснення — це пояснення до присудка, як і пояснення йменникове, а тому Богородицький („Общій курсъ русской грамматики“ 1907 р. розділ XIII) з'єднує їх при об'єкті.

Взагалі ж наука дуже мало вияснила ролю прислівникових пояснень, як і інших пояснювальних т. зв. другорядних членів. В психології й логіці об'єкт і прислівникове пояснення міцно з'єдані зо своїм присудком у одне неподільне ціле, але в граматиці ми їх розділюємо, хоч не маємо ще міцних вказівок, як саме їх розділювати, чому й повстають голоси за непотрібність у граматиці окремих прислівникових пояснень.

Термін „прислівникове пояснення“, в порівнянні до термінів пояснення йменникове та прикметникове, зовсім добрий, бо всі разом вони показують, чим саме пояснюється основний член речення. Функціональна одність прислівникового й прикметникового пояснення, як ми бачили, дає змогу об'єднувати їх у один член, — такого члена можна б назвати „окреслення“, розрізняючи окреслення змінне (прикметникове) й незмінне (прислівникове) або йменникове й дієслівне.

Таким чином прислівникове пояснення показує ознаку присудка чи дієслова, а тому прислівниковий додаток звичайно стосується до дієслова-присудка: „Співаю тихо“, тут тихо вияснює дієслово співаю. Але часом прислівникове пояснення стосується до якісного прикметника, як ознака ознаки, особливо коли він править в реченні за присудка, напр.: Небо було занадто прозоре, Зовсім блакитне небо стелилось над нами, Він завжди свіжий, дуже розумний, зовсім сірий, да-

леко кращий і т. ін., так само: світло-зелений, темночервоний і т. ін. Часом маємо прислівника до прислівника, але в нашій уяві ми звичайно зливаємо їх до купи, мислячи їх за один: Дуже добре співав, Знає вдесятеро більше й т. ін. На мою думку, прислівникового пояснення до йменника логічно не може бути зовсім, хоч його граматично часом зазначають дослідники (див. напр. А. Шахматов: Синтаксис § 479 ст. 405), бо ж кожне пояснення до йменника з природи своєї мусить стати поясненням прикметниковим, цебто атрибутом. Напр. у „Блакитній Троянді“ Лесі Українки ст. 23: Ви занадто джентельмен для цього. Або: „Він більше історик, ніж літератор“, — тут „більше“ мислимо, як „більший“. В реченні: „Він трохи неотеса“ прислівникове пояснення *трохи* відношу до опущеного *є*, цебто до дієслово-зв'язки.

Як знаємо, дійменник із часом набув собі виразних дієслівних ознак, хоч і повстав із іменника; дієслівність його виявляється, між іншим, і в тім, що він легко приймає до себе прислівникове пояснення, правда, — прикметникового характеру, напр.: „Скоро читати некорисно“, — тут *скоро* — прислівникове пояснення до підмета читати; його легко замінити на звичайний прикметник: *Скоре* читання некорисне.

Прислівниковий додаток, як слово незмінне, не має зо своїм словом граматичної згоди або підпорядкування, — воно досить вільне в реченні, але значенево прилягає до дієслова, цебто й залежачи від нього. Ось через це шкільне питання до прислівникового пояснення треба ставити від дієслова: „Орел високо літає“, як літає? „Високо“. Стосуюнок між прислівниковим поясненням і його дієсловом звемо „прилягання“.

Прислівниковий додаток звичайно ставиться перед тим словом, що його окреслює: „Тебе лишенько рано спіткало“ (Манжура), але може займати й усяке інше місце, — в цім останнім випадку треба добре вважати, щоб не затемнити тим смислу речення; напр. речення: „Розкуються незабаром заковані люди“ досить неясне, бо не знаємо, до чого

стосується *незабаром*: чи „незабаром розкуються“, чи „незабаром заковані“. Треба знати й уміти знайти найліпше місце для прислівникового додатку, пам'ятаючи, що додаток цей формально (якимись закінченнями) зо своїм керівним словом не в'яжеться, — в'яжеться тільки значенево, прилягає до дієслова.

Як казав я вище, в науці мало ще вияснено природу пояснювальних членів речення, а особливо — прислівникових пояснень. Прислівникові пояснення звичайно завжди плутають із поясненнями йменниковими (об'єктом). Справа в тому, що в нас, вслід за школою, звичайно панує логічне розрізнення пояснювальних членів речення, цебто розрізнення за питаннями. Біда тільки в тім, що до одного й того члена логічно можна поставити кілька різних питань, в залежності від чого буде й різне окреслення члена речення. Напр.: *Коло його* стара мати сидить *на ослоні*, Шевч. 17. Коли аналізуємо це речення по-шкільному, цебто за логікою, тоді можемо так ставити питання: *Коло кого* сидить мати? — Коло його. *На чому* сидить мати? — На ослоні. При таких питаннях *коло його*, *на ослоні* будуть об'єктами. Але можна поставити питання й так: *Де* сидить мати? — Коло його. *Ще де* сидить вона? — На ослоні. При цих питаннях ті самі *коло його*, *на ослоні* стають уже прислівниковими поясненнями. Як бачимо, повстає баламутство, таке звичайне тоді, коли ми граматику заступаємо логікою. Щоб цього не було, в науці прийнято тільки граматичне, цебто формальне окреслення прислівникового пояснення: прислівниковим поясненням буде тільки той член речення, що висловлений самим прислівником. Коли ж він висловлений іменником із прийменником, то це вже об'єкт.

Отож, прислівникове пояснення висловлюється тільки прислівником, або дієприслівником, часом дійменником. При логічним шкільним окресленні дуже часто йменника з прийменником приймають також за прислівникове пояснення (замість за об'єкта). Часом речення має декілька прислівникових пояснень.

Прислівникових пояснень у нашій мові надзвичайно багато, а значенево — вони найрізніших типів. Дослідники мови дають різні їх поділи, часом найдрібніші; думаю, що класифікація прислівникових пояснень більшого значення не має, а тому подаю тут традиційний шкільний поділ їх на шість таких груп (поділ за питаннями).

1. Прислівникове пояснення способу (відповідає на питання *як, яким чином*; це найчастіший і найважливіший спосіб глибше окреслити присудка (як і по всіх інших випадках, питання *як* треба ставити від дієслова-присудка). Цей додаток зазначаємо так:

а) Способовим прислівником. Шевченко: І четвертий рік минає тихенько, поволі 467, Як то тяжко тії дні минають 466, Три годи сумно протекли 467, І тут невесело співали 469. Мовчки кімната пустельна сіріла, Олесь. Праця не згине між людьми даремно, Грінч.

б) Іменником непрямого відмінку з прийменником: Хтось ударив без жалу по серці, Олесь. Камінь росте без кореня, Ном. Шевч.: Виростали у кайдаках слов'янські діти, З нудьгою та з горем жупани надівають 20. Ці форми уважають за прислівникові пояснення тільки з погляду шкільної граматики, бо вони відповідають на питання присудка *як*: Камінь росте *як*? — Без кореня; формально ж це будуть об'єкти.

в) Дуже часто прислівниковий додаток передаємо орудним іменника, що вживається тут за прислівника на питання *як*; ця форма часта в живій мові, помітно прикрашує наш стиль. Шевченко кохався в цій формі: Синє море звірюкою то стогне, то вие 34. Горами хвилю підійма 1. Буде над ним його мила квіткою стояти 8. Гадюкою зашипіла, звірем заревіла 189. Не здивуйте, що вороном крячу 210. Тяжко сиротою жити 32. То не хмара, — білі птахи хмарою спустились 173. Журавлі летять ключами 12. Ці орудні відмінки сильно переходять у категорію прислівників (хоч процес цього переходу ще не покінчений), а тому тут маємо правдиві прислівникові пояснення.

г) В нашій мові дуже поширений спо-

сіб зазначати прислівниковий додаток самим лишень дієприслівником; це часто знаходимо в піснях, та й Шевченко просто кохався в цій формі, напр.: Вийшла з хати веселая сміючись мати 488, Ідуть сумуючи обое 540, Розмовляючи пішли 470, Пливуть собі співаючи 144, З Дніпра повиринали малі діти сміючись 3, Сліпий старець сумуючи співає 62, Москаль любить жартуючи, жартуючи кине 12, Настя вертається співаючи 436, Ми жартуючи погналі 321, Пішла ридуючи в село 383 і сила т. ін. Ось ще трохи прикладів із творів Марка Вовчка: Пійшла не прощаючись І 22, Як жила плачучи, так і вмерла плачучи І 58, Дивиться, очей не зводячи ІІ 9, Втомилася терплючи ІІ 34. Ще Чубинський: Матеріалы, т. V: Та пішов Іван блукаючи, своїє жінки гукаючи 783.

Дієприслівника приймаємо за прислівника, тому й формально ці форми — прислівникові пояснення.

г) Сюди відносяться й такі прислівникові пояснення, як: по-моємому, по-нашому, по-вашому й т. ін.; прислівники з прийменником: про себе, говорити на вітер, втомився до неможливости й т. ін.; сполучення: назовний відмінок + прийменник із іншим відмінком: крок за кроком, нога в ногу, слово в слово, душа в душу, палець об палець, раз-у-раз і т. ін.; летів як стріла, читав ніби паламар і т. ін. Це прислівникові пояснення шкільні, бо формально — це об'єкти.

2. Пояснення прислівникове часу (темпоральне) визначає час дії чи стану присудка (й відповідає на питання: *коли? як довго? в якого часу? доки?*). Зазначається звичайно прислівником часу або дієприслівником, напр. у Шевченка: Розкуються незабаром заковані люди, Незабаром батько прийде 440, Марія зараз заходилась пекти опрісноки 539, Зарані спать лягла 396, Ідучи діточок згадала 290, Ідучи співає 240, Співають ідучи дівчата 301, Лягаючи і встаючи за кого молитесь 278, Візьме відра опівночі 14 і т. ін.

3. Пояснення прислівникове місця (льокальне) докладніш визначає місце дії чи стану присудка при дієсловах буття та руху. Зазначається звичайно

прислівником місця. Напр. у Шевченка: Дурня всюди б'ють 341, Ходи сюди 94, Тут пана немає 482, Остануся тута 424 і т. ін. В шкільній граматиці пізнають ці пояснення тільки на питання *де? куди? звідки?* через що приймають за прислівникове локальне пояснення й іменника з прийменником, напр.: Ніч спустилася на землю, Олень. Хвиля котиться по водах, Олень. Шевченко: Вітер віє на степу козачім 44, По лісу завило 27, Отаке то було мені в світі 272, Я умерла зімою під тином 272, Слава на все село недобрая стала 13, Катерина по садочку ходить 15, Може вбитий чорнобривий за тихим Дунаєм 16 і т. ін.

Для зазначення малоокресленого місця руху ставимо орудного без *по*, напр. у Шевченка: Пішла луна гаєм 9, Пливи Дніпром 273, Свище полем завірюха 24 і т. ін., див. про це в розділі про відмінки.

Прислівник *там* часто вживається в народній мові плеонастично, чим виділюється й підкреслюється прислівникове пояснення місця. Це часто бачимо в старій народній мові, напр. у піснях, колядках: Ой у полі, в широкім роздолі, там стояло чотири дубочки. Ой у полі де клен, яблунина, ой там мати свою дочку біла.¹ Див. про це далі, в розділі: Будова речення в народній поетичній мові.

4. Прислівникове пояснення причини (каузальне; на питання *від чого? чому? чого?*). Напр. у Старицького: За сльозами не рушили ми з ралами, Хлипа з голоду дівчатко з-під рядна в кутку. У Шевченка: За сльозами ледве-ледве вимовляє доні 17, Чорні брови од вітру линяють 32. Але формально — все це об'єкти.

5. Прислівникове пояснення наміру (фінальне; на питання *нащо? для чого?*). Напр.: Ми на роботу на світ народились, Грінч. Дуже часто жива наша мова зазначає намір просто дійменником; в таких формах кохався Шевченко: Понесли товариша в село причащати 174, Дівчата вийдуть воду брать 10, Ідуть дівчата в поле жати 6, Ходи до нас ве-

чєрати 3, Пішла б в садок поплакати 15, Прийде милий в мою хату хаяяїнувати 424 і т. ін. Повні речення з *щоб* у Шевченка рідкі: Пішла вночі до ворожки, щоб поворожити 38.

Приклади в Творів М. Вовчка: А я таки маю думку йти в службу I 13, Сіла спочити 14, Іди до нашого отця Івана служити 15, Мене вмовляли вернутись 22, Чи вернуться стару неньку поховати 52, Люди виходили усенькою громадою просити за його, щоб оставлено 16.

Цікаві приклади з народньої мови: Номис: З панями не сідай їсти 1202, Пішли зайці пасти 974. Етногр. Збірн. VI 58: Діти плачут їсти.

Українська мова легко допускає в таких випадках навіть два (часом — три) дійменники. Напр. у Шевченка: Ходім шукати вечеряти 3. М. Вовчок I. 154: Скільки вже благала тебе поїхати пошукати 154. Приклад на три дійменники: Вони йшли просити Пилата зарядити стерегти гріб.

6. Прислівникове пояснення кількості визначає міру дії чи стану присудка (й відповідає на питання *скільки, як багато*): Раз мати породила, раз і вмирати, Двійчі напминав йому, Заплачу тобі сторицею, Сили прибуло вдесятеро, Ми підемо втрєох і т. ін. Цю форму часто відносять і до прислівникових пояснень способу.

До прислівникового пояснення (чи до об'єкту) частенько бувають свої окремі самостійні прислівники (чи об'єкти); їх звичайно беремо в коми, як слова поза реченням: Край берега, у затишку, прив'язані човні, Гліб. Рано, разом із сонцем, прокинулась і Харитя, Коцюб. А під лісом, край дороги, либонь курінв мріє, Шевч. 26.

Однорядні прислівникові пояснення, цебто такі, що всі висловлені прислівниками однієї групи, розділюємо комами: Весело, приємно, світло стало мені. Коли ж прислівникові пояснення не однорядні, або коли один пояснює другий, тоді між ними коми не ставимо: І досі нудно, Шевч. 196.

Прислівник — це така частина мови, що розвивається в нас тільки з бігом життя й нашої освіти; прислівники бу-

¹ А. Потебня: Изъ записокъ 204.

вають звичайні, загальноживані, але дуже часто добрий письменник сам творить собі нові небуденні прислівники, як епітети до дієслів. Добрий стиліст письменник не пише самого голого дієслова, а конче придасть йому й виразного прислівника, бо ж прислівники так само можуть правити за епітети, глибше змальовуючи дієслово-присудок. Так, Шевченко пише: **Широ** полюбила, **Високо** літає, **Кругом** дуба русалоньки мовчки дожидали, **Довгодовго** дивувались на її уроду, **Під ним** коник воронський на силу ступав.

Іншими словами, — прислівник чи прислівниковий додаток для дієслова те саме, що й прикметник для йменника. **Цебто**, що й дієслово може мати свого епітета; пишучи, треба пильнувати завжди додавати мальовничого прислівника до дієслова. Напр. поет Тичина в „Золотий годин“ 1922 р. просто кохається в гарних епітетах-прислівниках: **По хліб** ішла дитина трояндно 35, **Хтось горів** сві-

танно 34, **Вірю омофорно** 19; правда, це вже такі епітети, що треба добре подумати, що саме хотів поет сказати. Тичина вживає навіть складених прислівників, що відразу малюють нам широку картину, напр.: **Не милуй мене шовково, ясносоколово** 16 (цебто як ясний сокіл), або: **Не дивися так привітно, яблуневоцвітно** 16 (цебто — ніби яблуневий цвіт, ніби яблуня цвіте).

Література. А. Потебня: „Изъ записокъ“ I-II 119-123. Д. Овс.-Куликовскій: 56. 254-260. А. Шахматов: Синтаксис I 24 § 26, 400-422. Е. Будде: Основы синтаксиса 28. Н. Грυνскій: Очерки I 84-85, II 122. 124-125. 141. 205-206. Буслевъ: Историческая грамматика II 311-314 § 262-263. Е. Будде: Къ ученію о синтаксисѣ простого предложенія, 1894, ст. 228. Богородицкій: Общій курсъ 309-310. Тростниковъ: Обстоятельства, „Пед. Сб.“ 1903. III. 12. 511-512, 1905 р. кн. 7 ст. 13-16. Браиловскій: Обстоятельство, „Пед. Сб.“ 1904. II. 6. 548-549. Е. Карскій: Синтаксисъ бѣлор. 1912 р. ст. 198, 200-4. Е. Будде: Основы, 1912, 31-32. Д. Кудрявскій: Введеніе въ языковзнаніе, 1913 р., 117-119.

Іван Огієнко.

Неологізми Йосипа Лозинського з половини ХІХ. сторіччя.

1. Вступ.

В добі, коли творилася наша літературна мова в Галичині, на досвітку нашого національно-літературного відродження, важко було писати тодішнім нашим письменникам і ученим. З одного боку прихильникам чисто-народньої мови не легко було орудувати цією мовою, як було треба слів інтелігентських, наукових, тому теж і вони, при недостатці власних слів із цієї ділянки, нерас і проти своєї волі, зверталися за поміччю до церковщини (мови церковних книг), російщини чи польської мови. Але видатніші одиниці вибирали важчий, хоч певніший шлях, а саме: самі творили нові слова від коренів нашої мови, або перетворювали чужі слова на український лад. Із цього боку цікава постать одного з перших наших мовознавців і граматиків та вчених у Галичині о. Йосипа Лозинського,¹ що один із перших зрозумів значення народньої мови та став просто фанатиком її й уживав її без-

компромісово, ідентифікуючи її наскрізь із літературною нашою мовою. І маючи великий хист та люблячи оригінальність, перший у нас на більшу міру почав творити нові слова там, де народня мова не вистачала.

І читаючи тепер його твори, можемо справді подивляти його сміливість, оригінальність та бистрість і легкість у творенні неологізмів, що в його часах були справді великою мовною сенсацією, тим то й не любили його тодішні книжники, як Йосип Левицький і інші.

2. Справжні неологізми.

Насамперед розгляну справжні неологізми Йосипа Лозинського, що дійсно їх він сам витворив, хоч деякі з них тепер уже не відчуваємо як новотвори:

¹ Це галицький священик, письменник і учений, мовознавець, етнограф, публіцист, автор першої етнографічної збірки „Ruskoje Wesile“ (1836) і граматики української мови, виданої по-польськи в Перемишлі в 1846. р.

недужниця¹ 10 — шпиталь; годиновказ 37 — годинник, далекоглядня 37 — лорнетка²; казати 11 — проповідати; казатель 22, 23, 38 — проповідник (пор. в Україні казання — проповідь), жалобний віз 34 — караван, поволока трумни 36 — покриття, оббиття (поль. rowłoka); предпосуванье (правд віри) 13 — посування наперед, ширення; радник 10 замість загально тоді й тепер ще подекуди вживаного совітник; пастирське рядованье 12 — управа, керування; рядитель 45 — управитель, завідувач; Рідство 32 — Різдва з церк. Рождество; ріст³ 24 — процент, а в інших місцях (26, 41) уживає автор слова „відсоток“, може з польського odsetek; смольне світло 35 — смолоскип, смоляник, факел; товаръшенье музики 35 — супровід, акомпаньямент. З цих усіх слів прийнялось тільки слово „радник“, інші не прийнялись, бо були занадто сміливі на свій час, а подруге, — мали деякі недостачі, напр. були задовгі (годиновказ), або помилково складені, напр. недужниця зам. недужня, казатель зам. казальник. Цікаве, що Й. Лозинський вживає теж і т. зв. посередніх слів, що очевидно мали бути неначе перехідні між народними й церковними, напр. Рідство = Різдва, або надіватися 32 посереднє між народнім сподіватися та книжнім надіятися.

3. Слова-переклади.

При цих нових словах наш мовознавець неначе відчував їх новість і незвичайність, тому теж при деяких подавав у дужках їх загально вживане й відоме значення міжнародніми словами або польськими. Ще частіше й послідовно робить він це при словах, що в перекладі чужих слів, головню т. зв. міжнародніх латинського походження, що їх за поль-

ським зразком так часто вживали в Галичині й ще досі вживають.

В такі переклади чужих слів любили тоді бавитися тодішні книжники, як про це свідчить м. і. жажливе для нас тепер слово „сіменище“, що означає семінарію (сѣмя — насіння, подібно, як із латинського semen — насіння повстало слово seminarium). Любили це й пізніші москвофіли й творили жажливі слова, що вже давно забулись, напр. собственно ручіе — власноручний підпис, чадолубець і ін. (Ю. Желеховській: Іоаннь Снѣгурскій, Львів 1894, ст. 96, 49). Тому теж називаю цю групу „слова-переклади“, що становлять неначе вступ до неологізмів, хоч деякі з них зовсім влучні, бо виходять із народньої основи, інші знову важкі й незграбні, бо в них переважає церковщина, щєбто панівна тоді складовина літературної галицької мови. Подаю їх у поабетному порядку, здебільш у сучасній транскрипції, а тільки часом у тодішньому правопису: благоузнати¹ 16 — апробувати, затвердити; без судового вдавання ся — без судової інтервенції (посередництва); виноградъ Христовъ 32 — перекл. церковн. вертоградъ, частіш вживають у нас у цьому значенні винниця, сад; годованецъ 9 (нар.) — вихованець семінарії, перекл. латинського alumnus, що його перекладали в нас словом „питомець“ і його ще й досі вживають; голосова музика 39 — вокальна; Дворова Комісія — Надворна, Двірська (нім. Hofkommission); за-помога 42 (нар.) — стипендія; крайня 45 — секція (тіла); крилос, крилошальний 26, 38 — капітула, капітульний, як тепер загально вживають; надгорода 38 — ремунація, гал. винагорода, окрема заплата; оглядини в 2 значеннях: візитація (канонічні о. 25) і візита, відвідини (31); острії іспити 10 — стислі іспити, (по лат. examina rigorosa²); періодійні писма 44, часові 25 — періодики, часо-

¹ Цитую для скороту сторінки брошулки о. Йосипа Лозинського „Житье Іоанна Снѣгурско-го“, Львів 1851, стр. 46, мал. 8^о.

² Так перекладає він слово „perspektywa“, вжите в заповіті єписк. І. Снігурського. Потім уживаво в Галичині слова „далекогляд“ на означення телескопа.

³ Це скоріш говіркове слово; у „Словарі“ Б. Гріченка значить воно „лихва“, але без подання околеди.

¹ Слово церковно-книжне, тому зазвичую скоротом церк., інші скороти: нар. = народне. Як дуже любить Й. Л. складені слова, про це пізніше згадую окремо.

² Так називають ще й досі по всіх європ. університетах (крім Росії) іспити для одержання ступеня доктора.

писи й журнали; покайними трудячийся 38 — сповідник, тодішне поль. *repitensuariusz*; посвящати (церкву) — консекувати; почесити 26 — гонорарі, грошеві заплати письменникам і вченим; превосходна класса 8 — лат. *eminentia*, пізніше галицьке „відзначення“, в Україні „п'ятка“ (рос. пятерка), щєбто найкраща оцінка успіхів у науці; приладженье 35 — катафальк; присуджувати 37 — записувати в заповіті (поль. *legować*); публичний розговор 10 — диспут; розв'язанье 9 — постанова, ухвала, переклад слова „резолуція“; сотрудник 10 — перекл. лат. слова „кооператор“; тимчасово 42 — перекл. поль. провізорично; тїло учителєй 15 — учительський збір, склад; у цьому значенні вживає він іще слова „грозда“ 46, що є в рос. і старосл. мові (гроздь), а вжив його словотворець, щоб дослівно перекласти поль. слово „гропо“, гал. гроно (книжне), а грозно — народне закарпатське (див. Грінченко s. v.); убїгаючийся 38 — кандидат, старальник, з поль. „*ubiegający się*“; умерщвляти 41 — дослівно перекл. слово амортизувати, уневажнювати; фільварок 30 автор передає додатковим словом „футор“ (хутір).

4. Чужі слова.

А все таки зовсім обійтиса без чужих слів було важко, тому теж і в такого сміливого мовного новатора, як Й. Лозинський, маємо їх багато. Цікаві вони тим, що деякі з них виступають у зовсім чужій шаті, зовсім незукраїнізовані, як гімназіюмъ 7 — гімназія, інструктор 7 — домашній учитель; стипендіюмъ 8, семенаріюмъ 25, інші в польському вигляді: фундуш 8, а деякі легко змінені, неначе на народній лад, як: губернантка 30 — гувернантка, домашня вчителька, виховниця, ювілей 31 — ювілей, вкінці холера 32.

5. Складені слова.

Вони були тоді дуже улюблені й роко вживані, бо зразки їх подавали церковна й російська мова. Тоді теж були поширені такі складені слова, що їх дослівно перекладано з чужих слів, як книгохранилище — бібліотека, любому-

дріє — філософія й ін. На лад цих слів створив Й. Лозинський слово всеучилище 9, 26 — університет (пор. поль. слово „*wszecznicą*“, тепер досить часто вживане), або мудролюбіє 8, що є перевернення згаданого вже слова любомудріє; подібне теж добродїланіє 32 — добрий учинок, а на польський лад створив слово „вїчнотрвалый“ 36 — вічно тривкий, поль. *wiecznotwały*¹. Вже кращє складені слова: книгосбір 6 — тепер книгозбірня, бібліотека, країопис² 25 — опис країни або країн; книгопечатня 26 — друкарня. Останнє слово в простому виді „печатня“ затрималося в Галичині аж до післявоєнних років і тільки недавно зникло.

6. Церковні й російські слова.

Легко зрозуміти, що церковний словарний елемент не міг ще тоді безслідно пропасти, бо він тоді загально панував і мав перевагу, тому теж видно його і в Й. Лозинського, але в меншій мірі, ніж у тодішніх письменницьких колах, бо церковних слів уживав він з-за недостатчі наших власних слів, подруге, він теж творив нові слова при допомозі церковних елементів, як напр. „возваніє“ 31 — звання, фах (рос. воззвание — заклик, відозва) або згадане вже слово „надїватиса“. Загально вживане церковне слово, неначе церковний термін, це пївнє 34 — спів, а головнє церковний спів.³ Інші творили неаступний тоді лексикальний засіб церковно-російського джерела, а саме: содїйствовати 32 — брати участь (російське); присутствіє 33 — присутність; всеобщій 37 — загальний; путешєствіє 45 — подорож, увещєствєніє⁴ 45 — здійснення, зреалізування; искусство 25 — штука, мистецтво.

¹ Пор. кривавый — кривавий у книжці „Львовъ зъ надъ Сяна“ в 1852. р., ст. 12, трвожливо — тривожно ст. 16.

² Подібний галицький новотвір „землепис“ — еографія не втримався.

³ Ще в 1890-их роках уживали цього слова в укр. гімназіях у цьому значенні. Пор. Михайло Дуркот: З юних дїв... Звідомлення Виділу Кружка Родичів при Держ. Гімн. з укр. мовою навчання в Перемишлі за 1935/36. р. ст. 104.

⁴ З рос. вєществє = матерія, річ; по-російськи це слово звучить „осущєствєніє“.

Деякі з цих слів уживано без сумніву тому, що дуже різняться від польських і могли тоді видаватись суто українськими, як це можна нераз завважити й тепер.

7. Слова говірківі й інші.

Чисто народній елемент у Й. Л. дуже великий, бо він народню мову дуже любив і цінив. Говірківість бачимо в нього більше в формах, але в вона теж і в лексиці, напр. суто перемиське слово „стриж“ 44 — сторож (пор. перемиське слово „старіство“ — староство); візник 44 — візник; тямити 45 — пам'ятати, що в Україні має значення „розуміти“ (пор. „Словарь“ Б. Грінченка том IV. ст. 302; Проф. І. Огієнко: Словник місцевих слів, ст. 107). Є теж і слова з В. України, безумовний слід начитання автора в наддніпрянських творах, напр. „домовина“, невідоме в Галичині, бо тут уживають замість нього: трумна, трумло, деревище й ін. Полонізи трапляються теж, але їх, порівнююче, менше. Коли Й. Л. уживав їх, то рівночасно пробував подати щось окреме, неначе на своє оправдання, так, напр., уживаючи слова „знакомитий“ 27 (поль. *znakomity*) додає в дужках „вѣдличный“ (з рос. „отличний“), що в тим виді проіснувало в Галичині аж до світової війни, а саме в значенні „найкращий“ (успіх у науці).¹

8. Словотворення.

а) Іменники. Найбільш уживано тоді ненароднього наростка -тель,² тому в він теж у словах Й. Л.-ого в варіантах -атель, -итель, а саме: завідатель, надзиратель, предсідатель, писатель, сочинитель, предстоятель 40 — начальник, слыхатель Богословія 13 — слухач, сту-

¹ Інші полонізи, як працюватий — працюватий, обрядок — обряд (поль. *obrzadek*) не разять.

² Про слова з цим наростком у сучасній літературній мові писав я у своїй праці „Неологізи в сучасній українській літературній мові“. Жовква 1936, ст. 32-34. — У першому перемиському альманаху „Льввакъ въ надъ Сяна“ (1852) маємо багато слів із цим наростком, як ось: доводитель 107 — вождь, просвітитель VI — просвітник, сочинитель II — автор, ревнитель 67 — огузіяст, правитель 105, собиратель IX.

дент, рядитель 45, казатель 22, любитель наук 26. Хоч тепер уже не творять у нас слів із нар. -тель, а все таки із поданих тут ще й досі вживають у Галичині в більшій, чи меншій мірі аж 5 слів. У зв'язку з наростком -тель творив Й. Л.-ий теж і слова похідні від цих слів, напр. „дѣятельность“ 33 — діяльність. Ненародні теж, бо при допомозі церковно-російського наростка утворені слова на -ичество, -ительство, як: священничество 32 — духовенство, Превозходительство 28 (рос.), Владычество 15, одначе побіч цього в й народне слово Владицтво 17. На лад слова „священник“ пише Й. Л.-ий ученик 15.

б) Прикметники. Тут переважають уже народні, чисто українські наростки, а саме: -ний, рідко -альний, у чужих словах -ійний, як ось: богословний (краще, ніж теперішнє богословський), владичний (палата 15) зам. теперішнього владичий, погребний 45 — похоронний, искусный учитель 16 — фаховий, мистецький, від рос. слова искусство 25 — мистецтво, майстерство; крилошальний 26, 38 — капітульний, а в чужих словах: філософійний — тепер. філософічний, філософський,¹ періодійний, анатомійний 45 — періодичний, анатомічний. Останні 3 чужі слові різняться тим від тепер уживаних, що Й. Л. творив їх безпосередньо від чужих іменників (анатомія й ін.), а ми взяли наросток -ічний від чужих прикметників, латинських у вигляді: *philosophicus, periodicus* і т. ін. З чужих наростків зазначу тут нар. -ческій у слові „священнический“, але побіч цього вживав Й. Л. частіше правильного „священничій“ 37, 40. З оригінальних прикметникових новотворів зазначу ось ці: мѣсткій 15, предмѣсткій 34 — міський, передміський, а вкінці прикметник посередньої формації, а саме дійствений — дійсний, утворене від російського дѣйствительный.

в) Дієслова: Замість приростка про- вживав Й. Л. пере-, що дає диво-

¹ Проф. І. Огієнко вважає за правильну форму філософський із давнього філософський. Пор. Український Стилістичний Словник, Львів 1924. ст. 436.

глядні слова: перемовити 15 — промовити. Цікаве теж слово народньої етимологічної будови: ущастливити 30 —

ущастливити, й віддієслівний іменник на польський лад: перевѣтрянє ся 31.

Перемишль.

Євген Грицак.

Зміна о на а в українській мові.

Про форми „багатий“, „гарячий“ і т. ін.

I.

В українській мові добре знане надзвичайно цікаве фонетичне явище, що своїм зовнішнім виглядом дуже нагадує т. зв. „гармонію голосних“. А саме, в живій нашій мові, головню в говорах східних, рідко в західних, маємо не мало слів, що в них ніби етимологічне *о*, коли знаходиться безпосередньо перед складом із наголошеним *а*, уподібнюється цьому *а*. Це будуть такі слова живої мови: аблакát (адвокат), багáтий, бамáга, вакзáл, варгáн (орган), галáнци, ганчáр, гарáзд, гарячий, кажáн, калáч, камáнда, канастáс, карáлі, карна́вка, каря́вий, качáн, крахмáль, манáх, пагáний, палама́р, салда́т, хазя́їн, хазя́їнува́ти, халя́ва, чаба́н, шаравáри. Деякі з цих слів густо розрослися в нашій мові й дають десятки вивідних слів, напр. Словник Б. Грінченка подає: багат, багатенний, багатенький, багатенько, багатечко, багатий, багатиня, багатир, багати́р-ко, багати́рєвий, багати́рів, багати́рство, багати́рський, багати́тися, багати́ння, багати́ти, багати́шати, багато, багатство, багаття, багатшати, багати́ющий, багати́цький, багати́цько, багач, багачка, багачів, багачня — усі ці слова в східньоукраїнських говорах брелять із найвиразнішим *а*. Таке поширення цих слів говорить за глибоку давність їх у нашій мові.

В нашій мовознавчій літературі звичайно підкреслюється, що це явище — зміна *о* на *а* — буває тоді, коли в сусіднім дальшим складі йде наголошене *а*; що це не так, про те свідчить низка слів, що в живій мові змінюють своє *о* на *а* навіть перед складом ненаголошеним, напр.: каламу́тний, калата́ти, карабе́ль, катаржний, манасти́р, нагави́ці.

Не відповідає правді й те втерте твердження нашої мовознавчої літератури, ніби це явище буває тільки перед *а* (звідки й пояснення процесу: „гармонійне

уподібнення“), — зміну *о* на *а* знаємо й перед складами без дальшого *а*, напр.: крапивá, патрет-патрет, Саламон (ст. сл. Солломонъ, Solomon, пор. польське Salomon, часте й ц.-сл. Солломонъ), халера, хамут.

Крім цього, на *а* змінюється не тільки *о*, — частенько змінюється й *е* чи то перед складом із *а*, чи то перед складом із будьякою голосною, напр. (слова живої мови): аранда́р (арандарка, аранда́рство, аранда́рський, аранда́рювати), варста́т, Галена, Гарáсїм, гарба́та, гарáпник (із herab), кашта́лян, Пала́жка, парга́мен, парча́тки, парсо́на — парсу́на, рами́нець, рами́нь, салі́тра, талі́рка, таста́мент, часни́к, Явдо́ха, яли́на і т. ін.

Деякі слова мають ніби регресивне уподібнення, — в них *а* повстає з уподібнення попередньому *а*, напр.: Катари́на, палама́р (гр. παραμονάρης).

Перераховані тут форми широко знані в східньоукраїнських говорах, а за живою мовою повно їх і в творах найкращих східньоукраїнських письменників. Щоб показати, що це звичайні широкоznані в східньоукраїнській мові форми, подаю тут трохи прикладів. „Приказки“ Номиса: За багачем сам чорт з калачем ч. 1423, Багач їсть калач 1595, Багач рідко в гаразді жие 1433, Упав в гаразд 1643, Багачі їдять калачі 1437, Сидить, як качан в городі, Манастир 3021. 3089, Пишається, як корова в хамуті 2475, Був колись хазяїн 1555. „Енеїда“ Котляревського 1809 р.: багати́цько I 9. 12. II 2, гарячу́ю II 3, партрети IV 14, хазяїни́въ 5, халява 12, часни́къ III 40, часни́комъ 3. „Кобзар“ Т. Шевченка (вид. В. Доманицького 1910 р.): багати́й 36. 65. 91, багача́ми 527, гарячий 279, гарячих 244, гарячима 205, калачик 289, манастир 318. 323, з манасти́ра 255. 413, манасти́рище 323,

панахиду 430, салдата 158, салдати 403, хазяїн 315. 344. 392. 539, хазяїнувати 424, халяви 77, халяву 403, у халяві 125, в шараварах 436. П. Куліш, „Чорна Рада“ 1857 р.: багаті 198, багатих 193. 352, багато 11. 24. 25. 122. 151, багатство 420, гаразд 14. 27. 122. 131. 252. 304. 421, калачем 273, монастир 23. 82. 99, монастиря 51, по монастиреві 133, з монастирем 104, монастирського 138, хазяїн 187, хазяйський 248, хазяйському 121, халяву 376; „Отелло“ 1882 р.: гаряча 20, карабель 42. М. Вовчок 1862 р. II: монастир 164, хазяїн 75. „Поезії“ М. Старицького, 1908 р.: багатир 119, багато 11. 102, гаряче 24, гарячим 5. 21, в гарячці 134, хазяї 54, хазяйські 54. Б. Грінченко, „Під тихими вербами“ 1910 р.: багатий 32. 96, багатство 28, багато 24. 28. 77, багатир 8. 10. 246, багатира 73, багатирський 83, багатіти 11, гаразд 17. 47, Гарасим 323, гарячий 36, салдат 233, хазяїн 10. 95, хазяїну 278, хазяїни 11, хазяїнів 28, хазяїнами 27, хазяйство 46, хазяйського 263, хазяїнувати 9. 18. 26. 46. А. Свидницький, „Люборацькі“ 1901 р.: качан 13, парсоною 128, хазяї 21, хазяйство 9, хазяйства 7, часник 11. Г. Барвінок: На короля воно схоже парсуною 483. М. Коцюбинський, „Оповідання“ 1903 р. I: гарячий 16, гарячому 13, гарячі 15, хазяїн 5. С. Єфремов, „І. Франко“: багатьом 33, у монастирі 23, в монастирській 26. М. Рильський, „Тринадцята весна“ 1926 р.: багата 64, гарячим 61, хазяїн 49, хазяйка 49; „Золотий годин“ 1929 р.: багато 13, гарячим 31. 40, монастир 38, хазяїна 31; „Пан Тадеуш“ 1927 р.: багатий 132. 179, небагатий 176, багатир 232, багате 85, багато 101. 121. 307, гарячий 196. 320, гарячу 54, гарячим 107, гарячою 235, гарячими 322, в монастирі 301, монастирської 168, хазяїн 29. 68, хазяїна 206, хазяйству 316.

Вищеподані приклади з українських класиків ясно показують, що в східноукраїнській літературній мові форми типу „багатий“ панують, — інших форм тут і не знають, як у мові живій, так і в літературній.

Але західноукраїнські говори таку

„складову гармонію голосних“ звичайно знають значно менше, й мають у більшості цих слів чисте виразне *o* чи *e*, напр.: багатий, гарячий, колач, кочан, монах, монастир, поганий, холява, корабель, хомут і т. ін. Але цікаво, що це явище знають, хоч і в значно меншій мірі, і ці говори, — воно не зовсім чуже й тут; так, по західних говорах скрізь відоме „гаразд“ (старо-сл. *gorazdъ*); часте тут „салдат“ (навіть „савдат“, див. „Етн. Зб.“ VI. 192. 194, Пужники, Бучацького повіту); не рідке й „багато“, „багацько“ (= багато); на Гуцульщині (Ясенів Горішній і ін.) чув я часто „маскаль“, „Маскалівка“ (а в самому с. Москалівці коло Косова кажуть виразно „Москалівка“); цікаво, що в східноукраїнських говорах скрізь панує „москаль“. В лемківському говорі часте „качмар, качмарова“, з польського *kauczma*, *korczma*.

Правда, наддністрянські письменники не цураються східноукраїнських форм, напр. І. Франко, „З вершин“ 1887 р.: Зліз паламар 146; „Іван Виш.“: монастир 38, монастирі 60, монастирський 38, монастирське 39. В. Щурат, „Пісня про Роланда“: багато 103 (поруч того: багато 100). „Камінна душа“ І. Хоткевича (мова народня): монастирох 14. А. Чайковський, „Малолітній“: хазяїнувати 13. В. Бирчак, „Василько“ I: Від гаряча 27, гарячіше 28, гаряч II 74. Ю. Шкрумеляк, „Огни з полонин“ 1930 р.: Гаряче лице 11 (поруч того: Гаряче запекло 7). Р. Купчинський, „У зворах Бескиду“ 1933 р.: Не розпитує багацько 82. Форми: Гарасим, Гарасимович звичайні в західних говорах.

II.

Серед широкого громадянства в Галичині надзвичайно поширена неправдива думка, ніби акучі форми типу „багатий, монастир“ і т. ін. повстали під впливом російської мови, що це просто русизми (рос. *аканья*). Погляд такий нічого спільного з наукою не має і хибний в самій основі своїй. Справа в тім, що форми „багатий, монастир“ і т. ін. наші писані пам'ятки знають від глибокої дав-

нини, знають іще від того часу, коли про якийсь російський вплив і мови не могло бути. Читаючи стародавні пам'ятки, взагалі знаходимо не мало акучих форм, здебільшого таких, що знають *a* замість *o*; саме ж явище це не має нічого спільного з т. зв. російським аканнням.

Подаю тут трохи прикладів із наших давніх пам'яток, що доведуть нам стародавність і самостійність акучих форм в українській мові.

А п а л е в а т и. В Крехівському Апостолі 1560-х років арреловаѣ польського тексту перекладено: он апалекал 139.

Форма „багатий“ znana вже з пам'яток XI-го віку, правда — новгородських. Путятинська Миней XI віку подає: багатыство, багатыно. Миней 1097 р. (листопадова): шбагатисл, багатыно. Українські пам'ятки XII-XVIII віку не рідко знають цю форму. Так, Київський Златоструй XII в.: багатыствоу. Показчик XIII-XIV в. до Євангельських читань Галицької Євангелії 1144 р.: багатъ, багатыство. Тріодь XIII в.: багатъ, багатыство (див. Собол.³ 90). Іпатієв Літопис під 1240 р.: багатыръ 552 (видання 1906 р. ст. 785). Четья 1489 р. к. 39: дѣла багатырская. Волинський Антоновецький Апостол XV в.: багатыство, багатыство, багатыл. Учительна Євангелія 1619 р.: Багатыствомъ ст. 46. „Історичний Словник“ Є. Тимченка за пам'ятками XVIII в. подає: багато, багатими, дла багакости.

В а р ц а б и. Лексикон Зизанія 1596 р.: Варцабы 108, Костки варцабыни 99.

Г а н ч а р. Клирик Острозький 1599 р. („Пам'ятки українсько-руської мови“ V 215): Гайна ганчарскал. Стародубські акти 1665 р. ст. 36: Івана ганчара. „Дневник“ Я. Марковича 1717-1734 р.р. I 138: Шатей ганчаръ.

Г а р а з д. Крехівський Апостол 1560-х років: Бѣгли бѣте гараздъ 419, И гараздъ далеко бошій 431, Бѣте гараздъ учинили 461. Книга гродська Луцька 1565 р. ст. 337: то не гараздъ чинять, 1571 р. ст. 18: гараздъ знаю, 1574 р. ст. 246: вже гараздъ въ ночь.

Г а р а с и м. Литовська Метрика кн. 27, 1538 р. ст. 53: Гарасимович. Опис Київського Замку 1552 р.: Гарасимъ.

Книга Луцька 1565 р. („А. Ю. - З. Р.“ VI. I 53): Гарасима, 1572 р. (VI. I 94) Гарасимл. Стародубські акти 1664 р. ст. 10: Гарасим. Полтавські акти 1665-1670 р.р.: Гарасим 23. 32. 56. 58. 79. 102. 104. 116, Гарасима 116. 128. 146. 163. 179, Гарасимом 23. 24, Гарасимово 103. 104.

Г а р я ч и й. Крехівський Апостол 1560-х років: Знаю, иж бѣ не бѣт ани стѣдѣный ани гарачий 604, Яви бѣ был стѣдѣный або гарачий 604, Гарачими 604, Гарачоѣ 604. „Історичний Словник“ Є. Тимченка I 511 подає за пам'ятками XVIII віку багато прикладів на гаряче, гарячого, гарячих, гарячости.

К а р а б е л ь. Київ-Печерська Євангелія 1370 р.: караблѣ („Укр. Гр.“ Кримського I, 1, 246). Крехівський Апостол 1560-х р.: с караблѣ 114, в карабли 151. 152, на караблѣ 648, караблѣ великии 167.

К а ш т а л я н. Книга Володимирська 1577 р. (А. Ю. - З. Р. VI т. 1 ст. 102): кашталѣна.

М а н а с т и р. Можна б подати сотні прикладів із найдавніших пам'яток XI-XVIII віків різних слов'янських народів, що доводять, що форма „монастир“ була в нас і в давнину живою. В цьому нема нічого дивного, бо ж слово це перейняли ми не з давньогрецького *μοναστήριον*, але з середньогрецького чи візантійського *μναστήριον*; тому й болгарське монастирь, сербське монастир, румунське mănăstir. Ось трохи прикладів. Супрасльський рукопис XI в. монастирь. Київський Збірник 1076 р.: монастири 14. 596, монастирю 226, въ монастирьхъ 22, монастирьскии 22. Пандекти Антіоха XI в. к. 4: въ монастирь, все бо монастирьскоѣ. Нестерева Життя Феодосія XII в.: дати въ монастирь 18, дамъ въ монастирь 18, ѿ монастири 38. Юрійська грамота 1130 р. монастирь. Грамота кн. Всеволода 1136 р.: из монастири. Сербська грамота 1198 р. (Hurmuzaki I, 2 N 685): монастирьки. Переяславська грамота 1356 р.: монастирь. Краківська гр. 29. VI. 1394 р.: с монастиремъ. Донаційна Медицька гр. 28. IV. 1415 р.: монастирю. Снятинська гр. 1424 р.: с монастиремъ. Київська грамота 25. III. 1427 р.: монастирю. Лаврашівська вкладна 1429 р.:

манастырѣ. Вкладна, Перевали 17. VIII. 1440 р.: на манастыри. Київська донац. гр. 1459 р.: к манастырю. Луцький запис 1483 р.: манастыр. Овруцький акт 1498 р.: манастыря. Київський запис 1499 р.: манастырю, в манастыри. Іпатіїв Літопис: по манастырському 6594 (1086) р., манастырѣ 523. Пов. вр. літ, Лаврентіїв: манастырѣ пожьгоша 6449 (941) р., Заложн манастырѣ, манастыреве 6545 (1037) р., вратами манастырскыми 6604 (1086) р. Черкаська заборона 1503 р.: на манастырѣ (Каманин). Київський запис 1515 р.: манастырю. Патерик Печерський 1554 р.: у манастыри печерском (фотогр. у Каманина). Литовська Метрика т. 194 ст. 363, 1507 р.: manastyra, ст. 552, 1510 р.: manastyr, т. 197, 1522 р. ст. 104 manastyr, три рази; т. 199: manastyr 195, т. 200: manastyr 765 і тисячі інших прикладів — тут панув все форма „манастир“. Книги Головного Люблинського Трибуналу для Київського Воевідства, кн. I 1592-1598 р.: манастыра 178, 187, 778, манастырови 179, в манастырском 188 і т. ін., — тисячі прикладів. Дерманський Октоїх 1604 р., передмова: въ ообщомъ манастыри Дермани, коштомъ и накладомъ манастырскимъ. Книга Луцька 1632 р.: манастыра, 1635 р.: манастыра, манастырем (А.Ю.-З.Р. I, VI, ст. 642, 698, 699). „Палеогр. Изборникъ“ Каманина: Острізький лист 1602 р.: манастыра, 1603 р.: з манастыра, манастырца, в манастырѣ, 1618 р.: манастырскимъ, 1655 р.: манастыра глѣховского. Полтавські акти 1667-1669 рр.: манастир 87, 93, манастыра 151, под манастыром 86.

Паганий. Лаврентіїв Літопис: Людѣ мон пагани 60, Пагана всмь 59. З лат. paganus.

Палажка. Луцька Книга 1565 р. (А.Ю.-З.Р. VI, I 56): Палагії. Полтавські акти 1664 р. ст. 13: Палажка баба.

Панахида. Студійський устав 1193 р.: панахида.

Паргамін, паркамін — так завсіди писали в пам'ятках XVI віку. Так у Литовській Метриці т. 195 ст. 938, 1516 р.: Дан лист на паргамінѣ; кн. 25 том 203, 1522 р.: Потвержене на паргамини ст. 239,

лист паргаміновы' 225, таких форм у Метриці XV-XVI віків повно. Крехівський Апостол 1560-х років: Паркаміновы книги 531. Лексикон П. Беринди 1527 р.: кожа: паргамінъ.

Парсуна, парсона — часте в пам'ятках XVI-го віку. Литовська Метрика кн. 28, 1536 р. ст. 88: на одну парсуну.

Салдат (про слововивід цього слова див. „Рідна Мова“ I 201). Полтавські акти 1665-1667 рр.: салдатъ 36, салдаты 37, 48, 97, салъдаты 83, салдацкого 92, салдатского 82.

Салітра. Опис Брацлавського замку 1545 р.: Салитры две бочки 21, Салетръ ѹмѣютъ рокыты 21.

Саламон. Біблія Луки з Тернополя 1569 р.: Саломонъ 5366. Крехівський Апостол 1560-х років: Саломон 3, саломономъ 23.

Тастамент — ця форма панув в наших пам'ятках XVI віку. В Литовській метриці XVI в. форма „тастамент“ звичайна; напр.: т. 194 ст. 397, 1508 р.: тастаментъ, при тастаментѣ; 1534 р. кн. 26 ст. 157: при тастаментѣ. Крехівський Апостол 1560-х років польське testament перекладає: дастамент 568, дастаменту 514, дастаментом 568. Пересопницька Євангелія 1561 р., останній запис: в новом тастаментѣ.

Ці десятки прикладів, що я подав їх тут із пам'яток XI-XVII віків, переконливо свідчать нам, що акучих українських форм типу „багатий“, „манастир“ і т. ін. не можна пояснювати якимсь російським впливом, — цих форм повно по стародавніх пам'ятках ще до часу російського впливу. Взагалі ж треба сказати, що по давніх пам'ятках акучих форм маємо не мало, і тільки помилками письма пояснити їх не сила. Ось ще приклади: Київський Збірник 1073 р.: аманитѣ, коласан 2536, Слова Гр. Богослова XI в.: аманита 212, Рум'янц. Ліствиця XII в.: Иоанн сѣластикъ, Віденський Октоїх XII в.: органъ (органъ), Галицька Євангелія 1144 р.: въ карванюу 477, Крехівський Апостол 1560-х р.: ноги подобны масѣдзѹ 595, масѣзвн 599 (posiędzowi, пор. в „Кобзарі“ Т. Шевчен-

ка: Над царем тим мусянжовим 173). Литовська Метрика т. 200 ст. 64, 1528 р.: справа Катарыны, 1529 р. ст. 103: Катарына, кн. 28 1536 р. ст. 346: панна

Галина, паннѣ Галенѣ, кн. 26, 1534 р. на ст. 169 маємо: Єреним і Шроним.

(Ківець буде).

Іван Огієнко.

Правопис і граматична термінологія.¹

Чимало в пекучих питань у нашому культурному житті, за які ми, українці, довгі роки сперечались, з усіх боків обмірковували їх, але що більше за їх змагалися, то далі були од їх останнього розв'язку. Яких тільки форм правопису ми вже не вживали, — починаючи од простих і кінчаючи щонаймудрішими, а питання про правопис як і було пекучим і непорішеним колись, таким воно зостається й тепер... От таким почасті питанням, як питання про правопис, в питання й про нашу граматичну термінологію.

У того народу, що самостійне існування його не всі признають, частенько буває, що дрібні, незначні питання робляться великими. На перший погляд питання про граматичну термінологію, як і інші пекучі питання, не здається такої ваги, як то справді виявляється, коли придивимось до його пильніш. Але в кожного народу, що має свою історію, що має право на самостійне існування, та чи інша виробленість наукової термінології свідчить собою про його культурний зріст, про його культурне становище. Не може бути науки, раз на вислів її недостає термінів. Не може бути гарного, культурного розвою, коли вчені марно тратитимуть свій дорогий час на суперечки про форму. І ніде правди діти, у нас в Україні, як ніде в другій стороні, без кінця сперечались і сперечуються за форму та термінологію.

У нас що ні письменник, то свій влас-

ний правопис, що ні вчений — своя власна термінологія...

Сумне це становище, і якнебудь ми повинні вийти з його, повинні вийти, як можна скоріше. „Ми, українці, вже одстаємо од інших слов'ян, бо все починаємо знову та сперечаємось про форму“, казав ще відомий Маркіян Шашкевич, але його слова з тією ж самою гіркою правдою можна сказати й тепер...

Останніми часами в нас почали з'являтися граматика нашій мови. Невиробленість і усталеність граматичної термінології тут зараз же яскраво дала себе в знаки, і ми маємо, як то кажуть — „чия хатка, того й паніматка“ — в кожній граматиці різна термінологія. А тим часом усталеність і єдність граматичної термінології має велику вагу. Може не за горами вже той бажаний час, коли наш уряд переконається в тому, що тільки освіта рідною мовою дасть народові добрий пожиток, а державі — певну користь. У всякому разі, чи пізно, чи рано, а цей час настане; про це нам свідчить і недавній указ Синоду (од 12 ноября 1907 р.), що дозволяє викладати українську граматику по школах Подолії. Яку ж граматику дамо ми для школи, коли ми ще не погодилися ні за правопис, ні за термінологію?... А викладати по школах граматику з невідновленою термінологією й таким же правописом — річ не тільки не корисна, а навіть більше — шкідлива...

Таким чином, щоб бажаний той час не застав нас, „яко жених дівць нерадивих“ опівночі, ми повинні подбати про усталеність і єдність нашого правопису й термінології, а з цієї останньої — щонайперше про граматичну термінологію, бо вивчення рідної граматики служить головною підвалиною до корисного вивчення рідної мови.

Київ. 1907 р.

Іван Огієнко.

¹ Декільки осіб звернулися до мене з запитанням, яких поглядів національних і „граматичних“ тримався я в своїй молодості. Замість відповіді передрукуюю свій вступ до мові праці: „Українська граматична термінологія“, що була видрукувана року 1908-го в Києві в „Записках Українського Наукового Товариства“ в томі II. Передрукую докладаю все без змін, крім змін правописних. Національні мої переконання ще перед 30 літ видно з речень, що їх тут підкреслено. І. О.

Рукавиці й пальчатки.

В серці України, обаполи Дніпра, — в Київщині, Чернігівщині та Полтавщині, переховалося серед нашого народу гарне слово, що його наша інтелігенція — підо впливом біднішої мови наших західніх сусідів — майже зовсім забула, та ні в мові ні в письмі не вживає, — це слово палъ чáтки, що означає рукавиці з п'ятьма пальцями. Це гарне чисто українське слово, та варт було б його привернути до права бути вживаним у нашій літературній мові. Так досі називають по наших селах „панські пальчаті рукавиці“. В інтелігентській і літератур-

ній мові російській це слово збереглось і звучить воно „перчаткі“ (від слова „перст“ — палець). Воно переродилося з староруських „перстатіц“. В моїй родині слово „пальчатки“ вживалося й уживається не менш, як у чотирьох поколіннях: „пальчатки“ говорили мої дідуся із бабусею, мої батьки, я сам, і тепер говорять так само мої діти, й ніколи ми в тому не помиляємось, і ніколи не вживаємо на означення „пальчатих рукавиць“ невідповідного слова „рукавички“.

Радість.

Сава Крилач.

Практичні лекції літературної мови.

Мова творів найбільшого нашого поета Тараса Шевченка (* 25. II. 1814 — † 26. II. 1861 ст. ст.) надзвичайно для нас цікава й цінна, бо це ж вона стала в нас за головну основу нашої літературної мови (див. про це мою статтю в „Рідній Мові“ 1935 р. ч. 3 (27) ст. 97-102). Знати цю мову, завжди вчитися її, постійно досліджувати її — це обов'язок кожного, хто хоче говорити доброю українською літературною мовою.

Щоб полегчити вивчення нашої літературної мови широким масам українського народу, друкуємо тут одну з найкращих Шевченкових поем: „Наймичку“, друкуємо з ясними мовними примітка-

ми, що дадуть змогу легше й практично навчитися граматики нашої літературної мови. При читанні цих мовних приміток я скрізь посилаюсь на своє „Рідне Слово“ („РС“), де граматичні вказівки вяснені докладніш. Друкую цілий текст „Наймички“ з наголосами, а це дасть читачеві можливість добре вивчитися нашої літературної мови. На кінці подаю повного покажчика до своїх мовних приміток, щоб дати читачеві можливість докладно й корисно перевірити свої знання української літературної мови. Текст „Наймички“ подаю з академічного видання 1927 р. т. I.

Іван Огієнко.

Наймичка.

Поєма Тараса Шевченка.

У¹ неділю вранці¹ рано
Пóле крїлося тумáном².
У тумáні² на могíлі³,
Як топóля, похилїлась¹¹⁷
Молодїця⁹² молодáя⁴.
Щось до лóна⁵ пригортáє
Та з тумáном² розмовлáє:

„Ой, тумáне², тумáне²,
Мій лáтаний талáне!
Чому⁶ менé⁷ не сховáвш⁸
Серед⁹ лáну в тумáні²?
Чому⁶ менé⁷ не задáвиш¹⁰,
У зéмлю не вдáвиш¹⁰?
Чому⁶ мені злóбі дóлі,
Чом¹¹ віку не¹² збáвиш?

¹ Коли слово починається ненаголошеною приставкою у-, і-, то по голосній попереднього слова вони змінюються на в-, й-; так само у, і по голосній змінюються на в, й. Коли автор робить паузу, то цих правил не дотримується; див. „Рідне Слово“ II завдання 415. ² Запам'ятайте наголос: з тумáну, тумáшові, тумáном, в тумáві, мв. тумáни ³ Могíла — курган на полі, на місці стародавнього похованя. ⁴ Народня мова любить прикметники одного кореня з іменником: Слава славная, воля вольная й т. ін. ⁵ Лóно або ча-

стіш лóноу — груди; до лóня — до грудей. ⁶ Не кажіть чóму. ⁷ Кажемо: менé, тебé, себе, але по приємниках: до мéне, на тебé, від себе, див. „РС“ II ст. 166-167. ⁸ Не кажіть архаїчного сховáвш. ⁹ Приємники сталою наголосу на собі ніколи не мають. ¹⁰ Звичайно кажемо: зачáвиш, рос. задавiш. ¹¹ Замість чому може бути й чом. ¹² По переченні не ставимо родового, а не зв'язного відмінка, див. „РС“ II § 150.

Ні, не даві¹⁰, туманочку²!
Сховай⁸ тільки в полі¹³,
Щоб¹⁴ ніхто не¹² знав, не¹² бачив
Моєї недолі!
Я не одна¹⁵⁶ — єсть¹⁵ у мене⁷
І батько¹²³, і¹ мати⁷⁰...
Єсть¹⁵ у мене⁷... Туманочку²!
Туманочку², брате!
Дитя моє, мій синочку,
Нехрищений¹⁶ сину¹⁷!
Не я тебе⁷ христитиму¹⁶
На лиху годину, —
Чужі люди¹⁸ христитимуть¹⁶,
Я не буду²⁰ й¹ знати,
Як і¹ зовуть¹⁹!... Дитя моє,
Я була²⁰ багата²¹...
Не лай мене⁷! Молитимусь²²,
Із самого неба⁵³
Доблю виплачу сльозами²³
І пошлю²⁴ до тебе⁷!“

Пішла подем²⁵ ридючи²⁶,
В тумані² ховалась⁸,
Та кривь сльози²⁷ тихесенько²⁸
Про²⁸ вдову¹ співала,
Як удова¹ в Дунаєві
Синів⁴⁰ поховала⁴⁸:

„Ой, у полі¹³ могила³,
Там удова¹ ходила,
Там ходила, гуляла²⁸,
Трути-зілля шукала²⁹.

Трути-зілля не¹² найшла³⁰,
Та синів⁴⁰ двох привела³¹,
В китавчу³² сповила
І на Дунай однесла³³:
„Тихий, тихий Дунай³⁴,
Моїх діток³⁵ забавляй!
Ти, жовтесенький пісок³⁴,
Нагодуй³⁶ моїх діток³⁵,
Нагодуй і сповий,
І собію укрій!“

Був собі³⁷ дід¹⁵⁴ та³⁷ баба
З давнього³⁸-давна, у гаї³⁹ над ставом
Удвох¹ собі³⁷ на хуторі жили,
Як діточок³⁵ двов,
Усюди¹ обов.

Ще¹¹⁶ змалечку вдвох¹ ягнята⁴⁰ паслі,
А потім⁴¹ побралися,
Худоби⁴² діждалися,
Придбали хутір⁴³, став і¹ млин⁴³,
Садок⁴⁴ у гаї³⁹ розвели
І пасіку чималу¹⁰¹, —
Всього⁷ надбали.
Та діточок³⁵ Бог-ма,
А смерть з¹⁷⁹ косою за плечима⁴⁵.

Хто ж їх старість привітає⁴⁶,
За дитину⁴⁷ стане?
Хто заплаче, поховає⁴⁸?
Хто душу пом'яне?
Хто поживе⁹⁰ добро чесно

¹³ Місцевий відмінок однини слів ніякого роду має давнє закінчення *-i* (а не місцеве *-ю*): в полі, в серці, в оповіданні, на морі, див. „РС“ II § 100. ¹⁴ Шевченко писав завжди *щоб*, пишуть так і ви; не вживайте російського *щоби!* „РС“ § 413. ¹⁵ *Єсть* — це архаїчна форма, тепер панує *є*, див. „РС“ II § 333. ¹⁶ Коли пишемо *ри*, див. „РС“ I 115. ¹⁷ Архаїчне *сіне*, звичайше *сину*. ¹⁸ Пишемо *люди*, а не *люде*. ¹⁹ Частіш: *звуть*. ²⁰ Вимовляємо: *була*, *було*, *булі*, *буду*, *будуть*; не *кажіть*: *була*, *було*, *були*, *буду*, *будуть*. ²¹ Частіш кажемо: „Я була багата“, рідше: „Я була багатою“, див. „РС“ II § 328; місцевого багатий не вживаємо, пишемо: *багатий*, *манастир*, *гарячий*, *гавчар*, *калач*, *ха-вляй* і т. ін., див. „РС“ I ст. 34-35. ²² Маємо дві рівновживані форми: *молитимусь* — *буду молитись*, див. „РС“ II § 217. ²³ Сльозами і частіш *сльозми*. ²⁴ *Пошлю*, *пошлям*... *посланець*, завжди *по-*, а не *пl-*. ²⁵ А не: *по полю*, див. 13 вище. ²⁶ А не: *в риданням*, див. „РС“ II § 200. ²⁷ А не: *слеви*. ²⁸ Літературна мова вживає тільки закінчення *-енький* (а не *-онький*): *гладенький*, *вузенький*, *славенький*, *близенький*, *низенький*, *тихенький*, див. „РС“ II § 247. ^{28а} По дієслову *говорення* кажемо *про*, а не *о*, див. „РС“ II § 143.

^{28б} *Гуляти* — це прохажуватися, а не танцювати. ²⁹ Шукати чого, а не *за* чим. ³⁰ Частіш: *знайшла*. ³¹ *Породила*. ³² В шовкову тканину. ³³ Шевченко писав тільки *од*, а *від* не вживає; тепер у літературній нашій мові запанувало *від*, див. „РС“ I § 159, II § 178. ³⁴ Рідка народня форма, замість кличного: *Дунаю, піску!* ³⁵ *Вимова*: дітки, діток. ³⁶ А не арх.: *накорми*. ³⁷ *Давальний* етичний *собі* дуже частий в українській мові й цуратися його не слід. ^{37а} *Ніколи* не кажіть: „*дід а баба*“, — тут *а* архаїчне. ³⁸ *Давний* і т. ін. мають *-ий*, а не *-ий*, див. „РС“ II ст. 144-147. ³⁹ Слова на *-й* мають подвійний місцевий: в країю, в раю, в гаю, і в краї, в раї, в гаї, див. „РС“ II ст. 64. ⁴⁰ *Знахідний* множинний тварин у нашій мові однаковий із назовним: *пас телята*, *погнав корови*; але можна й *погнав корів*, див. „РС“ II § 160. ⁴¹ Не кажіть місцевого: *відтак*. ⁴² *Гуцули* кажуть: *маржини*. ⁴³ Тепер кажемо: *придбали хутора*, *става* й *млина*, але Шевченко — за впливом російської мови — *оминав* ці форми, див. „РС“ II § 159. ⁴⁴ Звичайно кажемо: *садок*, *річка*, *квіжка*, а не: *сад*, *ріка*, *квіжа*. ⁴⁵ А не: *плечами*. ⁴⁶ А не: *привітає*. ⁴⁷ *Стане за дитину*, *був за писаря* — часті народні форми, замість: *стане дитиною*, *був писарем*. ⁴⁸ А не арх.: *похоронить*.

В добрую годину,
Згадав їх дякуючи²⁰,
Як своя дитина⁴⁹?
Тяжко⁴⁹ дітей⁴⁰ годувати³⁶
У безвѣрній хаті,
А ще гірше⁴⁹ старітисся⁶²
У білих пала́тах,
Старітисся⁶², умирати⁵⁰,
Добро покидати
Чужим лю́дям, чужим дітям
На сміх, на розтра́ту!

І дід¹⁵⁴ і ба́ба у неді́лю
На при́збі⁵¹ вдох¹ собі³⁷ сиділи
Гарне́нко в бі́лих сорочка́х⁵².
Сія́ло со́нце, в небеса́х⁵³ —
Ані хма́риночки⁵⁴, та тихо,
Та лю́бо, як у ра́ї³⁹.
Сховало́ся⁸ у се́рці¹³ ліхо,
Мов⁶⁵ звір у те́мнім⁵⁵ га́ї³⁹.

В такім⁵⁵ ра́ї³⁹ чо́го б, ба́ч-ся⁵⁶,
Старім сумувати⁵⁷?
Чи то да́вне³⁸ я́к ліхо
Прокінулось¹¹⁷ в хаті?
Чи вчора́шне³⁸, за́давлене
Знов⁵⁸ поворуши́лось¹¹⁷?
Чи ще тільки⁶³ заклінулось¹¹⁷
І рай запали́ло?

Не зна́ю, що і після́ чо́го?
Старі сумують. Мо́же, вже¹
Оце́ збираються⁵⁰ до Бо́га⁵⁹,
Та хто в да́леку́ю доро́гу
Ім до́бре ко́ней⁶⁰ запряже́?
„А хто нас, На́сте, поховаве́⁴⁸,
Як умре́мо⁶¹?“ — „І са́ма не зна́ю!
Я оце́ все¹ міркува́ла,
Та аж ну́дно⁴⁹ ста́ло:

Оди́но́кі зоста́рили́сь⁶²...
Ко́му понадба́ли
Добра́ цьо́го⁷⁷“

— „Стрива́й лише́нь⁶³!
Чи чу́єш? що́сь пла́че
За ворі́тьми⁶⁴, мов⁶⁵ дитина́⁴⁹!
Побі́жим⁶⁶ лиш⁶³! Ба́чиш, —
Я вга́дував, що́ що́сь бу́де⁶⁷!“

І ра́зом⁶⁸ схопи́лись¹¹⁷,
Та до ворі́т. Прибіга́ють...
Мо́вчки⁴⁹ опини́лись¹¹⁷:
Перед⁹ са́мим перела́зом —
Дитина́⁴⁹ спови́та,
Та не ту́го⁴⁹, й нове́нькою⁶⁹
Свити́ною вкри́те¹, —
Бо то ма́ти⁷⁰ сповива́ла,
І лі́том укри́ла
Оста́нньою³⁸ свети́ною!...

Диви́лись, моли́лись¹¹⁷
Старі мої. А серде́шне
Нена́че⁶⁵ блага́в:
Випруча́ло руче́нтя
Й до їх⁷¹ простяга́в
Маню́сенки... І замовкло,
Нена́че⁶⁵ не пла́че,
Тільки⁶³ пхика́⁷². — „А що, На́сте?
Я й ка́зав! От ба́чиш!
От і тала́н, от і до́ля!
І не оди́но́кі!
Бери́ ж лише́нь⁶³ та сповива́й!...
Ач⁷³ я́к, нівро́ку⁷⁴!
Неси́ ж в хату́, а я ве́рхи⁷⁵
Кінусь¹¹⁷ за кума́ми
В Горо́дище“.

Чу́дно⁴⁹ я́кось
Діється́ між на́ми!
Оди́н си́на проклина́в,
З хати́ виганя́в;

в 1 ос. мн. має -мо, „РС“ II § 235. ⁶² А не: зостарілись. ⁶³ Лише́нь — це *но*: Стривай *но*: Шевченко завжди говорив *тільки*, а *лише* чи *лиш* у цьому значенні не вживав. ⁶⁴ Ворі́тьми. ⁶⁵ Мов, немов, наче, нена́че, як. ⁶⁶ Маємо дві рівнорядні форми: -мо або -м, „РС“ II § 194, 226. ⁶⁷ Бу́ду, бу́деш, бу́де, бу́демо, бу́дете, бу́дуть, а не: буду́, будеш... ⁶⁸ Звичайно *разом*. ⁶⁹ А не: нове́нькою, див. вище 28. ⁷⁰ Пам'ята́те: назовний відмінок: *мати* (а не: *ма́тір*), *зна́хідний*: *ма́тір*, див. „РС“ II § 116. ⁷¹ До них, або: до їх, „РС“ II ст. 167. ⁷² Дієслова на -а́ в ки́вській мові часто гублять кінцеве -е, див. „РС“ II § 223. ⁷³ Бачиш. ⁷⁴ Щоб не наврочити́⁷⁵ ко́нем; не ка́жіть: верхо́м (рос.).

⁴⁹ Прикметники в наголосом на кінці: тяжкий, гіркий, вудайй, тугий, чудний, важкий і т. ін., стаючи прислівником, переносять наголос на пень: тяжко, гірше, вудю, ту́го, чу́дно, ва́жно. ^{49а} Не ка́жіть по-місцевому: *дітина*. ⁵⁰ В Україні звичайно вимовляють: *умірати*, *запірати*, *забірати*, але тепер пишуть *тут и*, „РС“ II § 229. ⁵¹ Пишемо й вимовляємо тільки: *при́зба*. ⁵² Слова *жив*. р. на -ка дуже часто мають у множині -ку́: *сорочки*, *лавкі*. ⁵³ Архаїчна церковна форма: *небеса́*, звичайна: *небо́*. ⁵⁴ А не арх.: *облачка*. ⁵⁵ Маємо дві рівнорядні форми: у те́мнім га́ї (старша) — у те́мному га́ї (молодша), див. „РС“ II § 270-271. ⁵⁶ Бачи́ться. ⁵⁷ А не місце́ве: *банувати*. ⁵⁸ Кажемо: *зно́ву* чи *знов*, але не: *зновá*. ⁵⁹ Тобто: *вмирати*. ⁶⁰ А не: *ко́ней*; можна й *запряже ко́в*, див. 40. ⁶¹ Коли дієслово в 3 ос. мн. має -у́ть, -ю́ть, то воно

Другий свічку, сердешний,
Пітом заробляє
Та ридіючи²⁶ станівить
Перед⁹ образами⁷⁶:
Нема⁷⁷ дітей!... Чудно⁴⁹ якомсь
Діється між нами!

Аж три пари⁷⁸ на radoшах
Кумів назбирали⁵⁰,
Та ввечері⁷⁹ й охристіли¹⁶
І Марком⁸⁰ назвали.

Росте Марко⁸⁰. Старі мої
Не знають, де діти,
Де посадить⁸¹, де положити⁸¹
І що з ним робити⁸¹.
Минає рік. Росте Марко⁸⁰,
І дійна корова
У рózкоші¹⁰⁹ купавється.
Аж ось чорнобрива¹⁶
Та молодá, білолиця
Прийшла молодиця⁹²
На той хутір благодатний
У найми проситься⁸¹.

„А що ж?“ каже, „возьмём⁶⁶, На-
„Возьмемо⁸⁵, Трохíme, [сте]!“
Бо ми старі, нездужаєм⁶⁶,
Та такій дитини⁴⁹,
Хоча⁸² вона вже¹ й підросла,
Та все¹ ж такій треба
Коло⁹ його⁷¹ піклуватись“.¹¹⁷
„Та вона то треба,
Бо й я свою вже¹ часточку
Прожив, слава Богу⁸³,
Підтоптався⁸⁴. Так що ж тепер,
Що візьмеш⁸⁵, небóго?

⁷⁶ Образ — це свята ікона, а не картина.
⁷⁷ Нема, або: немає. ⁷⁸ Двоїна жін. р.: дві верби,
три пари, чотири ба́би, „РС“ II ст. 41-42. ⁷⁹ Ввечері,
а не: вечір. ⁸⁰ Вимовляємо: Марко, Марка,
Маркові, Марком, на Марку. ⁸¹ Діємєяник має
в нас дві рівнорядні форми: -ти або -ть; обидві
однаково вживані, див. „РС“ II ст. 104. ⁸² Хоча,
або: хоч. ⁸³ Стара форма: Богу дуже часто, мо-
лодша: Богові, „РС“ II § 91-92. ⁸⁴ А не: піддоп-
тався. ⁸⁵ Узяти, візьму, візьмеш, візьмуть; Шев-

За рік, чи як?“ — „А що дасте⁸⁶ ...
„Е, ні! треба знати, —
Треба, дочко⁸⁷, лічіть⁸¹ пла́ту,
Зароблену пла́ту;
Бо сказано: хто не лічіть,
То той і не має.
Так отак хіба⁸⁸, небóго⁸⁹:
І ти нас не знаєш,
Ні ми тебе⁷; а поживеш⁹⁰,
Роздівшись в хаті,
Та й¹⁸³ ми тебе⁷ побачимо, —
Отоді й за пла́ту.
Чи так, дочко⁸⁷?“ — „Добре, дядь-
„Прóсимо ж у¹ хату!“ [ку⁹¹]“

Поеднались⁹¹. Молодиця⁹²
Рада та весела,
Ніби з паном повінчалась¹¹⁷,
Закупила села⁹³!
І у¹ хаті, і на двóрі,
І коло⁹ скотїни⁴²
Увечері⁷⁹ і вдóсвіта¹;
А коло⁹ дитини⁴⁹
Так і пада⁷², ніби ма́ти⁷⁰!
В будень⁹⁴ і в неділю
Й голво́ньку йому́ зміє,
Й¹ сорóчку білу
Щодень⁹⁷ Бóжий надіває;
Грається, співає,
Рóбить вóзики, а в свято⁹⁵
То й з рук не спускає.
Дивуються старі мої
Та мо́ляться Бóгу⁸³. (Далі буде).

ченко вживає й старих форм: возьмём, возьмемо.
⁸⁶ Не кажіть і не пишіть: даєте. ⁸⁷ В україн-
ській мові в кличному відмінкові наголос падає
на корінь слова: дочко, ду́шо, ру́ко й т. ін., див.
„РС“ II ст. 46. ⁸⁸ Розрізняємо: хіба́ — чи вжеш,
хі́ба — помилка. ⁸⁹ Бідна, біденийка; часом —
племенниця. ⁹⁰ А не: помиєш. ⁹¹ У Великій Україні
на кожного старшого чоловіка кажуть *дядько*.
^{91а} Умовилися, згодилися. ⁹² Молода заміжня жін-
ка; не кажіть: *мужатка*. ⁹³ Йменники п'як. роду
з наголосом на кінці переносять у множині на-
голос на початковий склад: село́, вікно́ — всі
села, всі вікна. ⁹⁴ А не: будень. ⁹⁵ А не арха-
їчне: *празник*.

Назвища в селі Просіку, Сяніцького повіту.

Село Прóсік (урядова назва Прусек)
лежить 6 км. на полудневий захід від
Сянока. Давня його назва „Просек“ зга-
дується в „актах Гродзкіх і Земскіх“.
Це, на мою думку, правильна назва се-

ла. „Просік“ — це місце, де вирували
ліс та „просікли“ куші, щоб його під-
готовити під майбутню оселю. З різних
актів, що переховані в музею „Лемків-
щина“ в Сяноці, що відносяться до цього

села, видно, що саме на такому місці заложив був польський король Ягайло 1402-го р. оселю „Просік“.

Дехто неправдиво виводить назву „Прусек“ від слова „Пруси, прус“, — цебто німець, мовляв: оселю заложили для німців-колоністів. Тим часом ув актах музею „Лемківщина“ є урядовий список перших мешканців Просіка, а з нього видно, що між ними не було ані одного німця. А втім, у тому часі, коли закладали оселю, назвою „Пруси“ не називали німців, а литовське плем'я, що не мало нічого спільного з теперішніми Прусами.

Список назвищ перших мешканців Просіка міститься в декреті короля Августа III. із 1753 р., а в ньому зазначається, що він походить із 1553 р., що зладжений на основі списку з часу повстання оселі. Ось ці назвища: Волошин, Карась, Молчан, Дурбак, Копниця, Бугай, Сечка, Мігнов (Миханів?), Несторів, Макош, Малович, Зазуля, Зінча, Чурило, Грабош, Сенько, Юрко (Юрків?), Міліян (Омелян?) та Заньків.

Як бачимо з назвищ, є між ними один чужинець (Волошин), одне назвище могло б вказувати на походження польське (Сечка), а два на мадьярське (Макош, Грабош). Інші назвища — чисто українські. Усі згадані мешканці села мали призначених для себе по півлану.

Оселя Просік була королівщиною, а з рамени короля жили в оселі орендарі солтиства (війтівства). Мешканці оселі мусіли на підставі льокаційного акту давати солтисам різні чинитьби. Орендарі солтиства мали всю владу в руках й наклали на мешканців оселі щораз нові тягарі, використовували цих мешканців, а нераз просто їх грабували. Це викликавало скарги мешканців до королівських судів, суди видавали свої присуди („декрета“), а хоч вони були для мешканців корисні, не було їх кому виконувати, бо орендарі мали силу й уміли все якось викрутитися. Такі процеси з орендарями тяглися віками. У музеї „Лемківщина“ є відписи кільканадцяти таких скарг та декретів, що відносяться до процесів між громадою та орендарями, починаючи з 1645 р. аж до розбору Польщі, а потім іще до 1842 р.

Із цих актів беремо дальші назвища мешканців, подаючи їх за алфавитом: 1645 р.: Гарасим, Жолніржик, Кузьма, Лан, Радван (сільський війт), Шперка, Цап.

Присуд комісарського суду з 22 жовтня 1660 р. згадує такі назвища: Бугайчик, Ланевич, Мужило, Прусіцький, Срока, Цюпка, Цешник.

У 1665 р. йде до королівського суду нова скарга, а підписали її: Авриліха (Гавриліха?), Вільк Петро, Ганьковський Лазар, Герасим Гриць, Кулик Лешко, Лазур, Ланьович Стець, Міляніка Себастіян, Процьків Микола й Іван, Ричик Андрій, Роман Місько, Сечка Кость і Петро, Срока Войцех, Стецькова Ануська, Федерко Йосип, Войцех і Стах Цап, Цюпка Павло, Шеліманко Іван. Згадується там також „поп схізматик Пашковіч“ та жид Якуб Ліпка.

Другу скаргу з 1666 р. підписали: Михайло Гоцко, Ланьович, Стецько та Войцех Срока.

У третій скаргі із 1667 р. згадуються назвища: Гарасим, Срока, Сербин та Зардецький.

Судовий декрет із 1668 р. згадує назвища: Ганьковський, Герасим, Гоц, а королівський декрет із 1672 р. назвище Павла Прусєцко.

Дві скаргі з 1701 й 1702 р. та долучений до них Regestr krzywd u pretensji obywatelom wsi Prusieka розczynionych згадують такі назвища: Гарасім (тодішній війт), Герда, Гоцко, Дзун, Дудка, Жмуда, Костів, Лазорів, Мичек, Молчан, Попович, Роман, Селіман, Сербин, Срока, Стецьків, Солян, Цап, Цюпка, Шперка, Ябчанка.

„Ексцепт супліки від громади“ із 1748 р. згадує такі назвища: Бури, Верховіньські, Врубліцкі, Гоцко, Гарасим, Дурбак, Жмуда, Заруда, Заричний, Кролик, Ладунік, Лазорик, Миндак (Міндак), Мужило, Паливода, Романович, Селіман, Сербин, Сольон, Срока, Стецко, Цап, Цюпка, Шпирка, Щерба.

Дальша супліка громади до королівського суду із 1753 р. згадує таких покривджених: Біскуп, Бурий, Вірховіньські, Врубліцкі, Гоцко, Дурбак, Жмуда, Заричний, Кролик, Лазурик, Міндали, Молчан,

Мужило, Паливода, Пальчак, Пельшак, Селеман, Сербін, Соляник, Стецків, Срока, Цап, Цюпка, Шимчак, Шпирка. Цю супліку підписали: Дурбак, Рудий, Романович, Сербін, Срока та Цап.

Wywiad gruntu gromadzkiego wsi J. K. M. Prusiek із 1756 р. подає такі назви нив: роля Мужилівська, Луковка, Гердовка, Ганьковська, Станьковце, Заричновка, Врубльовка, Гоцковка, Дудувка, Ябчанковка, Вдовьяковка, Кучмувка, Дурбакувка, Впржикувка, Волкувка, Молчановка, Косцювка, Сербінувка. Ці ниви посідають такі роди: Бабяк; Вробльовські, Гарасим, Гоцко, Дурбак, Жмуда, Коваль, Кобля, Кучма, Паливода, Пашкевич, Рудий, Солиман, Сольон, Срока, Стецко, Стричко, Цап, Цюпка.

Скарга із 1756 р. до старостинського уряду в Сяноці згадує такі назвища: Гоцко, Миндак, Мужил, Прусєцкі, Пшиєцкі, Сербин, Солиман, Сольон, Срока, Стецко, Цап, Цюпка.

Descriptio subditorum civium et inquilinorum pertinentium ad bonum regium Prusiek із року 1770. згадує такі назвища: Біскуп, Ванік, Вінярчик, Вержхольніцкі (Верховинський?), Гадильчин, Гадущин, Гарасим, Гоцко, Гурнячек, Данчик, Дембіцкі, Демко, Дурбак, Жмуда, Заржични, Коцан, Кроль, Кузьма, Лазорик, Лішачек, Миндак, Молчан, Мужил, Одейко, Палівода, Пашкевич, Пілешик, Пирцак, Рудий, Сеньчишин, Сербин, Селеман, Сольон, Срока, Стецько, Стричко, Ткачишин, Філь, Хунчак (Гунчак?),

Свяжик.

Цап, Цюпка, Чипель, Шарафін, Шпирка, Ябчанка.

Скарга селян із 1816 р. згадує про такі назвища: Гоцко, Климчак, Кузма, Молчан, Рудий, Солян, Срока, Ябчанка.

Скарга з 1818 р. має тільки 3 назвища, а саме: Гривняк, Іванчик, Кравчик.

Дальша скарга з 1823 р. згадує такі назвища: Коцай, Паливода, Рудий, Срока та Стричек, а скарга з 1836 р.: Ванік, Дембіцкі, Кузьма, Міхноль, Срока, Стричек.

„Пленіпотенція“ громадська до процесу з дідичами з 1842 р. підписана такими назвискими: Ян Стричек, Дембіцкі, Коцай, Жмуда, Цап, Рудий, Міндяк, Серафін, Пандець, Стецко, Гоцко, Щепаньські, Ванік, Лазорик, Солян, Мельнік, Пашкевич, Шпирка, Селиман, Палівода, Коцай, Мізулік, Сербін, Ябчанка, Дурбак, Стецюк, Кузма, Чупка, Пирцак, Пельшик, Молчан, Вінярчик, Вилюч.

Теперішні урядові назви нив, що їх беру із ґрунтових книг, такі: Городи, Від Модрі (потічок), Лан, Кам'янець, Завсе, Обшар, Загумінок, Толоки, Дурбацька долина, Цюпків потік, Ганьківська долина, Завалля. Населення вживає ще часами давніх назв.

Спис власників ґрунтів в урядових ґрунтових книгах дає 155 назвищ. Із них є 40 назвищ старих, що їх згадували ми в цій статті. Інші — це назвища людей, що оселилися в Просіце, або придбали там землю в другій половині ХІХ століття.

Д-р Франц Коковський.

ЖИТТЯ СЛІВ.

Повітря з найдавнішого часу визначало попутний вітер, щєбто по-вітріє, воздух. Напр. Слова Григорія ХІ в.: Доньдеже повѣтріємъ пловеши, оубоися потопления. Учительна Євангелія 1619 р.: Яко дымъ на повѣтру триваючий 4. Встаровину вірили, що різні хвороби приносить вітер (тим то на Літургії в великій ектенії молилось „о благорастворенії воздухів“), а тому рано „повітря“ (яко рухливий воздух, по-вітріє), стало визначати мор, помірок, епідемію. В Словнику П. Беринди 1627 р. читаємо:

„гибель — моръ, повѣтрѣ“. В теперішній час у літературній мові „повітря“ — то воздух, але в мові народній „повітря“ часто визначає ще й епідемію, мор, взагалі — заражений воздух; а звичайний воздух так і зветься „воздух“. В мові літературній стародавній „воздух, воздушний“ уже майже зовсім заступлені словами „повітря, повітряний“. „Повітря“ в розумінні „воздуха“ знає й Словник П. Беринди 1627 р., де читаємо: „Аиръ: Вѣтр, въздух, повѣтріє“.

Подушка див. „Рідна Мова“ 1933 р.

ст. 252-253. Див. іще „Извѣстія“ 1919 р. т. 23 кн. 1 ст. 31.

Покій — своє праслов'янське слово в значенні спокій; але значення „кімната“ набуло воно (як і польське pokój) від середньо-нім. gimach, теперішнє Ge-

mach, що визначало перше „спокій“, а пізніше й те, що його дає — кімнату.

Полічне див. лице.

Поміркуваний — хто вмів поміркувати, обдумати. Див. міркувати.

Понеділок див. тиждень.

Від Редакції й Адміністрації.

На „Фонд Рідної Мови“ прислали: Ія. І. Рускевич 16 зл., Українська Громада в Греноблі 50 фр. фр., В. Горохівський 0'50 дол., С. Сотничук 0'50 зл. Усім сердечно дякуємо.

Виправлення рукописів. Редакція „Рідної Мови“ приймає виправлення рукописів для друку й провадження корект.

До Прихильників рідної мови. Сердечно просимо всіх наших Прихильників конче подбати про приєднання нам нових передплатників!

Боржників наших видань просимо негайно полатити Видавництву свої залежності!

Переклад св. Письма проф. І. Огієнка продається тільки в Біблійнім Товаристві: Warszawa, Aleje Jezuzalimskie 15, Biblijne Towarzystwo. За окремого Євангеліста 15 гр., всі 4 разом — 60 гр. без пересилки.

„Бібліотека Рідної Мови“. Видає проф. д-р Іван Огієнко. Містить більші праці, головню підручники й словники для вивчення української літературної мови й для масового поширення серед українського громадянства та шкільної молоді. Уже вийшли такі книжки: Ч. 1: Вчімося рідної мови, 24 ст. Ціна 20 гр., 4 центи. Ч. 2: „Рідне писання“ ч. I: Український правопис і основи літературної мови. 146 ст. Ціна 1 зл. (5 корон чеських, 30 левів рум., 5 фр. франц., 1 марка німецька; поза Європою — 25 центів) з пересилкою. В оправі на 50 гр. дорочче. Ч. 3: „Рідне писання“, ч. II. Словник місцевих слів, у літературній мові не вживаних, 156 ст. Ціна 1'50 зл. (8 кор. чеських, 40 левів рум., 7 фр. франц.; поза Європою 35

центів) з пересилкою. В оправі на 50 гр. дорочче. Як писати для широких мас. 24 ст. Ціна 30 гр. 6 центів. Ч. 4 і 8: „Рідне Слово“, Початкова Граматика української літературної мови, ч. I: Фонетика й правопис, 154 ст. Ціна 1 зл. (5 корон чеських, для Америки — 25 центів) з пересилкою. Ч. II: Морфологія й складня, 288 ст., ціна 2 зл., або 10 к. є. чи 50 центів. Ч. 5: Складня української мови, ч. I: Вступ до вивчення складні, 196 ст. Ціна 1'50 зл. або 30 центів. Ч. 6: Сучасна українська літературна мова. 68 ст. Ціна 50 гр. або 10 центів. Розпродана. Ч. 7: Наука про рідномовні обов'язки. 72 ст. Ціна 50 гр. чи 10 цнт. Гроші можна пересилати чеками П. К. О. ч. 27110. Редакція: Warszawa 4, ul. Stalowa 25 m. 10.

Бібліотека „Нашої Культури“. Видає проф. д-р Іван Огієнко. Від Адміністрації „Рідної Мови“ можна виписати такі видання: 1) Парастас або Велика Панахида, 1 зл. 2) Проф. К. Студинський: П. Й. Шафарик і українці, 30 гр. 3) М-р В. Барагура: Суть і завдання літературної критики, 50 гр. 4) Похорон світських людей, 1 зл. 5) В. Приходько: Повстання Українського Державного Університету в Кам'янці на Поділлі, 1 зл. 6) А. Животко: Українське питання в поглядах представників російської суспільної думки XIX ст., 50 гр. 7) Митр. Діонісій: Євхаристичний Культ в Україні, 25 знімків, 1 зл. 8) Сп. Черкасеяко: Вельможна пані Кочубейка, Історична родинна драма на 4 дії, 1'50 зл.

Поширюйте „Рідну Мову“ серед своїх знайомих!

ЗМІСТ 11-го (59) ЧИСЛА „РІДНОЇ МОВИ“: I. Огієнко: Стилістично-синтаксичні нариси: 15. Гасити — тушити, 16. Параліч — параліж — параліза. II. Зленко: М. Максимович про український правопис. I. Огієнко: Складня української мови, II. Частици речення пояснювальні, 4. Прислівникове пояснення. Проф. д-р Євген Грицак: Неологізми Йосипа Ловинського у половині XIX сторіччя. Ів. Огієнко: Зміна о на а в українській мові, про форми багатий, гарячий і т. ін. — Правопис і граматична термінологія. Сава Крилач: Рукавиці й пальчатки. — Практичні лекції літературної мови, „Наймичка“, поема Т. Шевченка. Д-р Фр. Коковський: Назвища в селі Просіку Сянціцького повіту. — Життя слів. Від Редакції й Адміністрації. — Адреса „Рідної Мови“: Warszawa IV, ul. Stalowa 25 m. 10. Передплата річна 6 зл., піврічна 3 зл., чвертьрічна 1'60 зл.; за границею в Європі 8 зл., поза Європою 2 дол. річно. Нові передплатники, коли того бажать, дістають „Рідну Мову“ від 1 числа: Річник 1 (без 2 і 3 чисел) 5'00 зл.; річник II, III і IV по 6'00 зл., оправлений по 7'50 зл.; в Європі по 10 зл., поза Європою по 2'35 дол. річник оправлений. Контото чекове П. К. О. ч. 27.110.